

H. H. & CHARLES STEAT

University Library

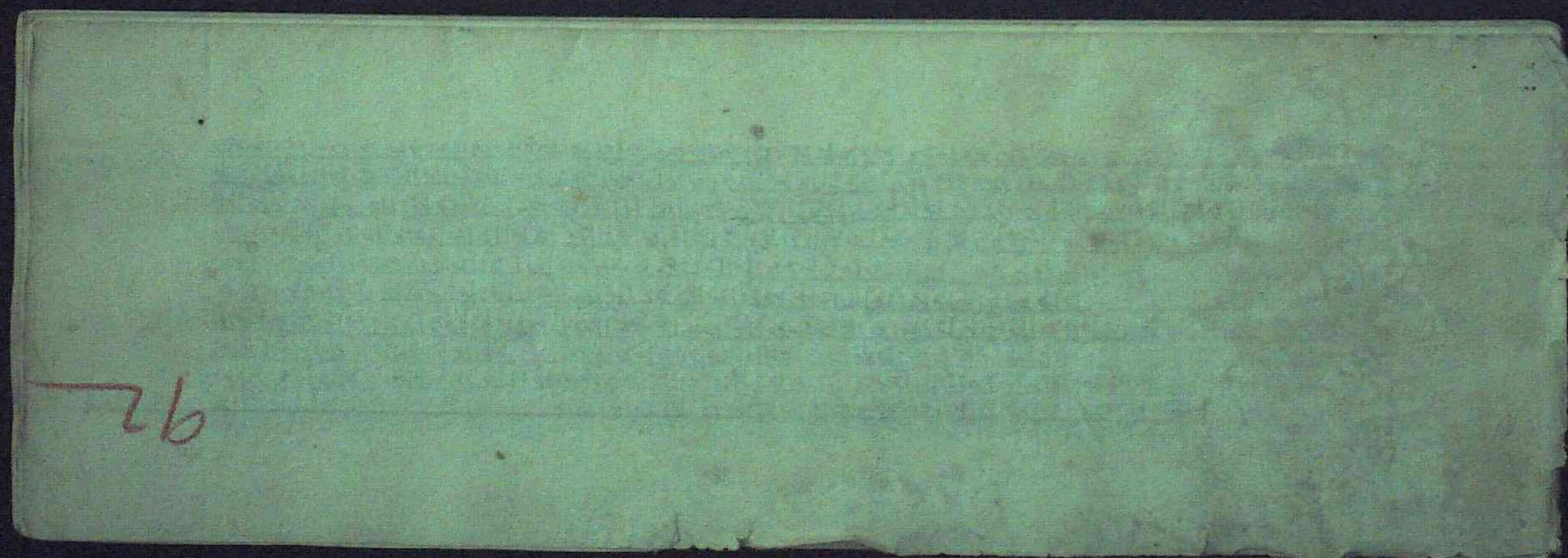
Vol. 42

W. H. Steat

92

Incomplete

: Gṛhyāgni - Prāyaścittāni		: Title
:	:	: Author
:	:	: Editor
:	:	: Year, Vols.
:	:	: Publisher
92	:	: Remarks

शका १

श्रीगणेशायनमः अथाग्निनिष्ठायाश्चित्तानि यथाहिताग्नेर्धर्मस्यासौ औपासनिकस्य त्विति पक्षो मादिप्रकरणं
तेस्तत्त्वार्थसारे उक्त्वा दाहिताग्नेर्योन्यग्निनाशिक निमित्तान्यविरुद्धानि तान्यत्रोपासनिकस्याप्युच्यते अनुक्तमन्यतो
ग्राह्यमितिवचनात्मवशात्वा प्रत्ययमेवमेवेति न्यायात् इत्याहर्तादिकं कर्मस्वशाखात्तेन विद्यते तत्र बोधायनं
ग्राह्यबहुवादिभिर्गदरादित्युक्तत्वाच्च तत्र बोधायनीयप्रायश्चित्तप्रदीपिका नानिचित्प्रायश्चित्तानि वि
विच्य लिख्यते यजमानः सपत्नीचोभो उदयास्तमयवेलायामग्निसंकाशवसतः यजमानस्यान्यापरत्वे पा
त्ययचरयवसेत् अन्यः कार्यतरपरत्वे यजमानो वश्यवसेत् यदि पत्नी यजमानश्च सहोदयास्तमयवेला
यां वास्तुसीमाया मसीमावा निष्क्रम्य वसेतां तदा त्रयो लौकिका भवन्ति अविच्छिन्नमग्न्या धेयं कुर्वीत तथा च का
त्यायनः निहायाग्निसमार्यश्चेत्सीमानुष्णं ध्य गच्छति अविच्छिन्नमग्न्या धेयं कुर्वीत तथा च कात्यायनः विह
याग्निसमार्यश्चेत्सीमानुष्णं ध्य गच्छति होमका ल्यात्ययेत स्या पुनराधेयमिष्टते इति उदयास्तमयव्यतिरि
क्ता काले पितयो महासीमा तिक्रमणं केचिन्नेकेति अत्र बोधायनसूत्रे अथ यदियजमानश्चैव पत्नी

ग्रामसीमांते १

चोभो एवेति क्रामतो ग्रा मांते वावसेते अत्रोत्रमेव लुप्यता विच्छिन्नमग्न्या धेयं कुर्वीतेति श्रौतिप्रबुद्धशब्दः स्मार्ते
एकाग्रिपरोक्षेयः अत्रत्येकत्वात् अग्न्या धेशब्देन पुनः संधानं ग्राह्यं अजस्राग्नीहृतः शम्याप्रासादवाड नो ह्य
सेयुः यद्युच्छेयुरग्रयो लौकिका भवन्ति तत्राग्न्या धानं प्रायश्चित्तं शम्याप्रासादध्वंहरणे उक्ता सनदोषः सूत्रे
येवमेव अजस्रहरणे समारोणहरणे च यजमानः पत्नी चान्वारभेयाता तदभावे ग्रयो लौकिका भवन्ति त
दाग्राधानं प्रायश्चित्तं अशक्तविषयेऽवस्थमन्यतरान्वारंभः कर्तव्यः समारोपप्रकारस्तु सभार्यस्य प्रवा
सस्थले उक्तत्वात् न त्रपुनर्न लिखितः तत्रात्मनि समारुढं अग्निपुनाशु नि मज्जेन मैषु नं व्रजेत् मध्ये शस्त्रा
दि स्पर्शे त्रिज्यचरणेनाग्रयो नश्यति अग्निपुदीष्टमानेषु समारुढेषु चरण्योः शूद्रवायसपतितरास नरजस
कास्तिका चोडाल क्षपणा मध्यादिभिः स्पर्शने ग्रयो नश्यति वसाशुक्रमस्त्वमज्जा सूत्रविद्वेन सी च्छे
प्रासुपतिका स्वेदोद्वा दशौते नृधामलाः एतैश्च स्पर्शने ग्रीना नाशः तत्राधानं प्रायश्चित्तं अग्निरजस्वला
स्त्रीचित्पशो दग्निहोत्रकं इष्टिरष्टाव्यालेन कायात् शुचये नये इति मतांतरवचनात् रजस्वलायाग्निस

१८

कर्णपिह

२०. श्रि. ३०.

३

कालोना ती यादित्यादिबोधायनोक्तस्य साक्षान्नत्रगो यात्वाभिधानात् यजमानः पत्नीचोभो ग्रा माहृ हिर्यवधोम
कालं वसे तातदाग्राधानं कर्तव्यं तथा कंदो गपरिशिष्टे विहायाग्रीसभायं श्वेत्सी मा मुष्णोध्य गच्छति हो
मकालाव्ययेतस्य पुनराधानमिच्छतइति एषपक्षः शिष्टे रंगीकृतानुषा यतेच तथा ज्ञानपटले केवलं पत्न्या
सीमोबहिर्गमने उद् यास्तमपि पुनराधानमुक्ते तथा च भारद्वाजः यदि पत्नीसीमा ते आदित्याभिनिम्नोचे
दभ्युदियाद्वा पुनराधेयं स्त प्रायश्चित्तमिति इदमपि सूत्रे प्रो विते यजमाने पत्नीसीमा तिक्रमया विषय
मिति केचित् इदं ति उभोत्वेव निष्क्रमतइत्याचार्यवचने विहायाग्रीनितिकंदो गपरिशिष्टवचनेन चेका
र्यत्वा भारद्वाजवचनमुदाहृत्य यजमानपत्न्योः सहः प्रवासं प्रकृत्या क्तं यावत्प्रा ममर्यादानर्घ्यं सी
मा अतिक्रान्तो नदीं संतरंतौ अग्री नरणीना न्वारभेयातां यदि ना न्वारभेयातां तदा ज्ञाः समाक
र्तं नदीं नदीं किं भवति अशक्य विषयं न्यतरारंभः अन्यतरान्वारंभाभावे प्राधान्यमेव प्रायश्चित्त
तं नदीं नदीं केचित् इति कुलयांतरात् संनशब्देनोच्यते किं नुतद्देशवत्योपजले संधानदी भवेत्

अथो धेनुः सहस्त्राणि नमस्तु वतियाज्जलं नदीं श्वेत्वाभिधेयत्वं न तस्यैकं ति सरयः येकेन नामधेयेन दश योज
नगामि यन् उदकं नदीं शब्द वाच्यमित्यपेक्षगुरिति प्रवासादन्यत्रापि विनाग्निमिर्यदा पत्नी नदीं मंबुधि
गामिनी अतिक्रामेत्तदाग्रीनां विनाशस्यादिति श्रुतिः नदी संतरणे ग्रामयोः परस्परः संक्रमणे सर्वत्राद्यंत सीमा
वा पत्नी यजमानाव ग्रीनारायणी न्वारभेयातां अन्वारंभणे ग्रीनालो किं कृतं स्यात् तथा च त्रिकाड्यां नदी संतरणे
ग्रीनां सीमा संक्रमणे तथा सर्वत्राद्यंत सीमा वा स्वामी स्य पृचास्युरभयः प्रत्यक्षं चारणी द्वारमन्यथाग्निविनाश
ने आहारोपपन्नं च नान्वारंभे मिश्रते इत्येव संत प्रायश्चित्तप्रदीप्योक्तः अत्रत्यः अग्निवज्रशब्दः स्मार्त एक
एव ज्ञेयः अविच्छिन्नमग्न्याधेयं अग्न्याधेयं पुनराधानं यदत्र यस्या धेय एवार्थः स्मार्त पुनः संधानपरोक्षेयः अ
थ त्रिकाडमंडनोक्तान्यग्निनाशनिमित्तानि निरुच्यते केचिद्दग्निनाशकपूते घपि पौनरुत्थमना हृत्येव तत्तद्
२१. श्रं. ३०. कर्तुं पथके नान्यसंमथ्यते त्रिकाडमंडने अग्निहोत्रेणारहितः पंधानं शतयोजनं आहिताग्निः प्रवासं
श्रद्धाग्निहोत्रं विनश्यति अहस्वय मजुक्ता नो हावयेद्विगादिना तस्य स्यात्पुनराधेयं पवित्रे स्थि मथापि वा

म. प्रा.

४

हुतेषु पक्षे होमेषु पक्षे त्रय मन्तरं कर्तव्यं पुनराधेयमित्येदेवे हि पयकं वैधिकाष्टमनिर्मथ्य प्रागेवाशुद क्वादि
के विन्यस्तं यन्निनाशः स्यादुदयेस्तमयेस्तति नाशभ्रात्या मथित्वा निपूर्वा श्रियदि पश्यति मथिता नि स मा रो प
पूर्वा श्रो कर्तव्ये क्रियाः मन्त्रं विना स मा र्देहो रण्ये वा त्मनि वा यदि तत्र जले न शो तिः स्याद स मा रुढ नो ति वत् एतस्यैव
मर्थः स मा रो प मन्त्रेण विना स मा रो पे हुते पितत्रा श्रित्वं ना स्ति तदा पूर्व स मा रो पार्थे यो पुन मन्त्रेण स मा रो पः कर्तव्यः
एतस्यान्यत्वे निनाशः अहुते स मा रो प त स्मिन् न शो न वे यथा निनाशस्तथात्रापि अन्यदपि स मा रो प मन्त्रेण स
मा रो प हि हितं वा हुतं तत्र च त्रिष पिना श्रित्वं तत्र स मिधि द ग्धा या न ष्टा या वा निनाशः अत्ययो पक्षे या स्तु अ
विधिना उत्पादित म श्रि स मा रो पित मन्त्रेण स मा रो प पुन मन्त्रेण व रो यः कर्तव्यः अत्रार्थे तत्रैव मूलं आरु ढे यथा
शास्त्र अद् रुढे न शास्त्र तद ति या शिका स्या न ये व मेव तत्रान्यो पि विशेषः एवमविधानो त्यादिते त्रो हो
म काल ह्यो त र त ती य हो म प्रा पित स्य अहुतत्वात् पुनरा धा नं कर्तव्यं तदुक्तं तत्रैव त ती य हो म काले तु स प्रा हि
पुनराहितः अत्र विशेषः प्रायश्चित्त मदीय अग्निषु द्वातेषु विधाने त्यादिते षु क्त प्रायश्चित्ता करणे स ति दूज

४

माने यन्नि हो त्रे ष मा नि हो त्र हो मः कालादूर्ध्वं अहुतसमत्वादाधानं कर्तव्यं चतुरात्र मद्रूपमानो निर्लोकिकः संघटित इति वच
नात् अष्टमाग्नि हो त्र कालात् पूर्वमेवान्यथा हुत मिति तातं चेद्दिधानेनाग्निमुत्पाद्य तथोक्तं प्रायश्चित्तं हुत्वा हुतानामग्नि हो
मानामहुत प्रायत्वा धी म काल विच्छेद प्रायश्चित्तं मनस्वतीं हुत्वा प्रति हो मं च कु र्यादित्युक्तं अत्राश्वलायनीयानामदि
पत्रा न्येत्यल्पा यवस्ये दिव्यं क रत त्र त्रु तो ग ही तो पि वा न ष्टा द्वा द श रा त्र म ति क्रा तस्त त उक्त वा क्रिय या पञ्चाङ्ग ही तो भव
तीति हि र्वनादे विधाने नो त्या दित्ये पि दूय माने यो पा स न हो मे द्वा द श रा त्र दूर्ध्वं अहुतसमत्वात् पुनः संधा नं कर्तव्यं द्वा द श दि
ने हो म कालात् पूर्वमेवान्यथा हुत मिति तातं चेद्दिधानेनाग्निमुत्पाद्य यथोक्तं प्रायश्चित्तं हुत्वा हुतानामग्नि हो मानाम
हुत प्रायश्चित्ता धी म काल विच्छेद प्रायश्चित्तं अनुक्तत्वात् सर्व प्रायश्चित्तं अथवा मुक्त मन्वतो ग्राह्य मिति वचनाद्दोषा यनोक्तम
नस्वती त दी य पा ठे ने व हुत्वा हो म विच्छेद प्रायश्चित्तं मनस्वतीं स्वकी य या वि न चतु र्ग ही तं जु ड्वा त् प्रति हो म मे के इत्युक्तत्वा
त्प्रति हो मा अत्र हुताः अत्राश्रुत्यादनादि प्रायश्चित्त प्रकारोऽत्र प्रायश्चित्त प्रकरणवद्भ्यत पुनस्त्रिको ड्या भा र्या यो प्रो पि
तायां चेदुदेत्येकोस्तमेति वा अत्रस्यात्पुनराधेय मन्यत्वाद्गिरिह्यथा ज्येष्ठा चेदग्निसंयुक्ता गच्छेत्पुन्या यथा रुचि यजमानेन

सह्या.जा.

सहिता यद्वाता एव केवलाः एकस्या मध्यतिष्ठत्या मग्निहोत्रसमीपतः पतिस्तिष्ठति चेदग्निर्नश्येन्नित्यपरे विदुः अन्य ग्रामांत
रंगत्वा नत्व तिक्रममात्रतः सीमां तातिक्रमादेव केवलान्नाशमाप्नुवन् यदोभावयति क्रम्यसीमां प्रव्यागतौ पुनः उदयास्तमयात्
पूर्वननाशौ त्रितिकेचन अत्र प्रायः प्रदीपेद्येवमेवोक्तं पुनस्त्रिकांड्यामेव ऊंदो ग परिशिष्टोक्तो होमकालाख्येयनरः सीमा तिक्रमात्
योनैश्येन्नाद्यास्तनयदिति विनाग्निभिर्यदा पत्नी न दामं बुध्दिगामिनी अतिक्रमेत्तदीशानां विनाशस्यादिति श्रुतिः तदा सीमा
मतिक्रमिहिना भर्ताग्निभिः सह तत्र नाशं परेत्याहुर्भयाधानेन दुष्ट्यति किंतु साग्निर्विना भर्ता गत्वा संस्कृत सर्पिषा हावयेच्चतुरा
सेन प्राप्ते देश मनस्वती सायं प्रातस्तनो होमावेव स्याद्दमनेन वही वास्तोष्यतीति होमेज्या भवत्वत्राद्यशेषतः आपद्यपि विनश्याथ
विना पत्नी नरांतरेः सीमा तिक्रमणे भीमानकथं चिदनुग्रहः प्रत्यक्षेण नयंनग्निमुच्छासेच्चेद्हनश्यति यदि वानुक्तेनैवा निधा स
योक्तुं स्मते पुनः हरेदनुकुरसंनेय नश्ये त्रिहरेण नकः शकटेनातिहरवांहरदंशयथाविधि स्वागतेन वाथवात्राभ्यापरासास्त्राडु
यकृसन्नः कर्मार्थं हरये श्रीनां नातुक्त्वासादिबोध्यते नदी संतरणे श्रीनां सीमा तिक्रमणे तथा सर्वत्राद्यंत सीमा वास्वाभिरुपस्था
स्युः स्ययः प्रत्यक्षमरणिहरं चान्यथाग्नि विनाशनं आत्मरक्षेण पक्षितुनाम्वारं भणसिध्यते नद्याथारं भणं केचिन्नोक्ता पः

[illegible]

२०. शि. भा.

६

पंविनेवाग्निनाहोरेयुर्विपश्चितः अरोध्याग्नीतरण्यास्वानुदृश्येत्सहभिग्रः शिक्वेनोद्गृहयेत्पुनराधानमर्हति ज्येष्ठाचिह्न
इ. भा. येत्यह्यति चारेण गच्छति पुनराधानमर्हति केदं तिनतु सरायः विनाग्निभिर्द्येदापत्नीपूर्वमुक्ततत् पत्न्यात्तरेथवापत्न्याड्
ताशनसमीपगे तदापत्नीयथाकाममतिक्रान्तेनदीमपि पत्नीसीमामतिक्रान्तायजमानो गृहयेदि आहोमाद्यादि नागं कुसु
नराधानमर्हति बोधायनी एकत्री एकाकिनी यदापत्नीवर्द्धनादाय गच्छति तन्नाशमपरेत्याड् भयाद्यानेन दुष्यति रजोदो
षेसमुत्पन्नेस्तके मकेपिवा प्रवसन्नग्निमान्विप्रः पुनराधानमर्हति वर्द्धनामपि चेकस्या मुदक्यायानतु प्रजेत एकादशे
चतुर्थे हि गंतुमिच्छं निमित्ततः त्रयी मुक्तातु योकोभा प्रवसन्पर्वसंधिषु त्रयीमग्नित्रयं नवीनाच निमित्तेन क्रीडाद्यर्थेन
तु प्रजेत पूर्वमन्वाहं भयमुक्तलो गाक्षि मनेतदा भावो युक्तविकल्प आसस्तत्र विशेषतः उदक्याचिह्न वेत्पत्नी प्रसूता प्रव
सत्यपि अन्वारं भविकल्प्यात्पुनराधानतन्म तात् ज्येष्ठाचान्वारं भवेत् द्विबद्ध भार्यस्य नेतरा गरुच्येकाकिनी पत्नी प्र
यायादग्निभिः सह राष्ट्रं भंशादिसं प्राप्तनुचितं यानमीदृशं अन्यथा हि प्रवसत्यावद्ध योको किकाः स्वतु राष्ट्रं भंशादिगमने

रा१

प्राप्ते देशे मनस्वली जुहुयाच्चतुर्नेन स्मार्ते श्रो सर्वसंज्ञिके साधं प्रातर्द्धने त्सर्वमेव स्याड् मनेन्वहं होमद्वयाव्ययेदर्श
पूर्णमासाव्ययेतथा पुनरेवाग्निमादध्यादिति भार्गवशासनमितीदं यतदाखलायनीयानामसम्यतं नित्यहोमे
त्वतिक्रान्ते संस्तुता ज्येचतुर्गृहीतमाद्वादशादिनाम्नन स्वत्या जुहुयादितिका मुक्त्वा तदूर्ध्वं विच्छिद्यतेन
कृत्युक्तत्वादशपूर्णमासाव्ययेपश्चिक्ततच्चरोराश्रानाच्च पवनान्गोपचेदन्नस्तकेपिवा अपक्वातुवे
सेद्वा त्रिपुनराधानमर्हतीति इदं प्रायेण काव्यायनादिविषमकेन यनराखलायनीयकस्तत्रकारि
कादयमुक्तत्वाकाव्यायनादीनामेव विधानानुष्ठानदर्शनाच्चा भार्यायां भोषितायां चेदित्यादि पूर्वमुक्ततत्र पत्न्याः प्रवा
सविषये पुनराधिरुदाहृतः वायव्ये मनीषिभिः प्राक्तैरेक भार्यस्य सेष्यते बद्ध भार्यस्य ज्येष्ठाचिह्न प्रवसेत्पुनराहितिः अथका
रिकोक्तं तृतीयप्रश्नतीनांतुपर्वणा मतिपातने पुनराधेयमिच्छं तिकेचिद्गृह्यविदोजनाः अत्रयेभ्यो केचिद्गृह्ययदावपवह्या
व्ययेपि पुनराधेयं कृतं तेन निवृत्तं अन्यशाखीयं वा तत्रैव कारिकायां उभयाति क्रमेकार्यं श्रुतः पश्चिह्नतो भवेदित्युक्ता स्त्र
जायति वचनेन पर्वद्वयाति क्रमे ईह्यं प्रायश्चित्तान्नानात्तवस्तुत्रे आपस्तबस्तुत्रे च दर्शपूर्णमासाव्ययेपश्चिह्नतचरो

म. श्रि. प्रा. रात्तानाच्च किंचित्पदस्यैवमर्थः पर्वत्रयानि क्रमेणैकैचिदग्निनाशमिच्छन्ति केचित् कारिकायामेव समा मा नूढ समि
 नारो पुनराधानमिच्छत इति इत्यादि पदानां कानां रात्रयण भवति तेन रात्र्याग्निनाशे रात्र्याग्निनाशक निमित्तमिति
 ७ पणं येन केनापि निमित्तेनाग्निनाशो जाते सति निमित्ता नंतरमेवात्प्रकारेणाग्निनाशप्रायश्चित्तं पुनः संधानं वा
 यद्वा हि तत्तत्कर्तव्यं तत्र कालो नावेद्व्य अग्निविच्छेदकालगणनायां स्मृत्युक्ते प्राजापत्यादिप्रायश्चित्तं च नु
 र्यादौ न्यद्रव्यं च दद्यादित्युक्तं मागेव विध्यपराधे प्रायश्चित्तमिति सूत्रादनुक्तं न न्यतो ग्राह्यमिति वचनात् प्राय
 श्चित्तको यत्तो ह्यसुरैः संप्रनुज्यत इति बोधायनीयसूत्राच्च सूत्रे न्तिकारिकान्य आपस्तबबोधायनसूत्रा
 दिभ्यश्चानिविच्य कानिचित्प्रायश्चित्तानि लिख्यन्ते तत्र विध्यपराधे प्रायश्चित्तिरिति आश्वलायनसूत्रे एत
 द्वा रव्यादिके आपस्तबीयभाष्यादुक्तं तदेव विधिशाब्देन विहितमुच्यते विहितस्याकरणे अन्यथाकरणे
 च प्रायश्चित्तिः कर्तव्या प्रायोविनाशः चित्तिः संधानं विनष्ट संधानं प्रायश्चित्तीरित्युक्तं भवति तथाच

विध्यपराधे सति विहितमस्ति चेत्तदेव कर्तव्यं नास्ति चेद्वाहृति होमः कर्तव्यः एतदेव भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्येव रूपं सर्वप्रा
 यश्चित्तमुच्यते एवं च सति यथा कथंचिद्विधि संपादने प्रायश्चित्तभावोक्तो भवति प्रायश्चित्तकालस्तु निमित्तानंतर
 मेवेत्युक्तं गः विहितस्य द्रव्यस्य स्वरूपतोऽ भावप्रतिनिधिः स्वीकार्यः क्वचित्स्वरूपसत्तायामपि प्रकृतका योशक्तो प्रति
 निधिरेव स्वीकार्यः तथा चार्थ इव्ययोर्विरोधे योवधीयानिति सूचितं भवति इदं चापरं सामर्थ्ये सति गुणसंपाद
 नार्थेन प्रतिनिधि रूपादातव्या द्रव्यगुणविरोधे द्रव्यबलवत् तदुक्तं भवति यत्का योर्धेतयापि हि तत्तस्य तस्मा योशक्तो तस्यति
 निधिरूपं तत्कार्यं करणा यस्वीकर्तव्यं तत्र स एव विध्यर्थः फलितो भवतीति तथा विनष्ट संधानं द्विविधिः प्रत्यक्षमतींद्रि
 यंच तत्राद्यं यथा आयतनादपगतस्य वक्त्रे पुनः स्थापनं स्कन्मस्य वाहो यो ग्रहण योग्यस्य पुनर्ग्रहणं द्वितीयं तु होम
 ज्ञयादिभिः यत्रातींद्रियसंधानहोमादिना विहितं तत्र सर्वप्रायश्चित्तं अवशं कर्तव्यमिति वृत्तिकुडुके यतीतिः स्फालीपा
 कं जुहुयादधिसक्तं जुहोतीत्यादिष्टं द्रव्यं तेन तेन होमः अंजिलिना जुहुया कुर्येतेत्यादिष्टं तेन तेन होमः इत्यानादेशो
 आन्यद्रव्यं अनुक्त साधने सुवः साधने यद्देवैवारुचा ब्रह्मा जुहुयाच्च स्तुवाहुतिमित्यादिष्टं कर्तृरितेन तेन होतव्यं अना

सा. प्रा.

न देवो स्वयं कर्तव्यं कृत्वा यजमानस्तु जुहुयाज्जन्ता भवेत्तु वादुतिमिति उक्तत्वाच्च यत्र यत्र ग्रहणोक्तिस्तत्र तत्र ग्रहणं
संख्यया दाय जुहुयात् चतुर्गृहीतेन द्वादशगृहीतेन त्यादिग्रहणसंख्या स्थानेस्तु वृष्टीतेनैव होमः एवं विचार्य विज्ञेयं प्रा
रब्धकरिष्यमाणं वाक्यं यथा सांगं कुरु देव भवति तथा कर्तव्यं तत्र वक्ष्यमाणे प्रायश्चित्तोद्देशे प्रधानयागात् सर्वमुत्तरवा
हविर्दोषाद्वित्यादिषु सर्वत्र यागशब्देन अग्रयण इदं नमम अग्नीषोमाभ्यामिदं नमम इत्यादिषु यो याग उच्यते देवता
द्देशेन इव्यत्यागो याग इति मीमांसकानां सिद्धांतात् याद्रिकानुष्ठानमप्येवमेव एतादृशो यागे देवतोद्देशेन युक्तस्य इव्यस्य
यागोपक्षेपः स एव होमो यागोपलक्षकः तस्मिन् यागोपलक्षकहोमे येन मन्त्रेण होमः क्रियते तस्य मन्त्रस्य होमो गत्वं न पुनः
प्रधानत्वं एते वक्ष्यादि सर्वश्रौतग्रंथेषु आग्नेयपुरोडाशदानेयवाग्यानुवाक्याभ्यां होमस्तुतेऽपि अग्नीषोमाभ्यामिदं नममेत्येव
रूपेण यागे कृतं सति सौम्योमीयको यागो भवतीति न पुनराग्रयण इदं सर्वश्रौततृतीयाध्याय अध्याग्रयण इत्येव इति र्व
इह होतृदेवते अनुवाक्ये एतस्मिन् स्थले स्पष्टमेव अन्येष्वपि श्रौतसूत्रग्रंथेषु येवमेव तस्मात्सर्वत्राद्यनेनेव न्यायेन यस्यै
च देवतायेव उच्यते अथ कस्या अपि भ्रमादज्ञानाद्गमन्यत एतादृशं सर्वत्रापि स्थले केवले न होममात्रेणैव स यागान

भवति तत्र सर्वत्र पञ्चतन्त्रोक्तप्रकारेण पुनर्भागः तत्रत्यहोमो मन्त्रे निगुणे सति सग्युक्तेन व्यानेन जाते यागे तत्र पुनः पाठादिप्रायश्चित्तेनै
व सिद्धिः न युगहोमो मागमात्रे विगुणत्वात् पुनरवदानादिरूपायागादिति प्रधानस्यैव गुणानुरोधेन प्रधानादितिरन्या
तिन्यायाच्च उक्तगुणकेन मन्त्रेणास्तगुणकेन इव्यादिना वास्तुतेऽपि होमिव्यागे वैगुण्ये सति पुनस्तैनेव मन्त्रेण इव्यादिना च पुनर्मन्त्रोमादि
गुणोपेतो याग आवर्तनीयः प्रतिप्रधानं गुणादिति रितिन्यायत् एतादृशस्य प्रधानयागस्य भागिसमिधनार्थमन्याधाने प्राहरणाद्यं
आज्यभागादि होमरूपमपि च तदंगजातं हि विधेः न आराडुपकारकं सन्निपत्योपकारकं च तत्राराडुपकारकस्यागस्य कोपकमेव
मांसः प्राकृष्टा यश्चित्ते विधाय तदंगकुर्यात् कर्म समाप्तो प्रायश्चित्तमेव नागादिति सन्निपत्योपकारकस्य इव्यसंस्काररूपस्य को
पे प्रधानमिष्टं प्राकृतं सर्वस्यापि करणं प्रधानयागे तत्र प्रायश्चित्तमेव नागादिति कर्म मध्यपतितानि प्रायश्चित्तानि स
कृतानि तदभावे स्मार्तवदाज्यसंस्कारः स्तुक् स्तुवसेमा मेषसपरिसमूह नपरिस्तरणपर्युक्षणा नितेजोतः पाति प्रायश्चित्तेक
तव्यानीतिकेचित् तत्र स्मार्तवदाज्यसंस्करणमेव अमुकनिमित्तं प्रायश्चित्तं करिष्ये इति संकल्प्याभिं प्रज्वाभ्यपरिसमूहपरिस्तीय
पर्युक्ष्य सपवित्रं आज्यपात्रे आज्यमानीयादे गारे धृष्टिप्रत्ये मुके नावज्वल्य देहो भे प्रत्यस्य त्रिः पर्यधिरुत्वात् मुकनिरस्य पउप
स्पृश्य अथान्यदपि आज्यपात्रे आज्यमानीय सवितुष्टुसूयपवित्रे प्रोक्ष्याऽनले क्षिपेद्भः पश्चादाज्यसंस्कारात् स्तुक् स्तुवसेम

प्रतिष्ठा प्रा

९

उपसृज्यते तत्त्वमेव तदुक्तं प्रायश्चित्तं कृत्वा परिस्तरणानि विस्तरय्य पर्युष्य पर्युष्य विष्णुस्मरणे च अत्रा प्रतिष्ठा मुदुरणस्य
कारः परादित्योस्तमयापरादित्यस्याहयादिति बोधा यनाचमिणोक्तत्वादि रणानंतरमस्तमयाहयायथाभवतस्तथाविहरेत् अधि
हस्तस्यैवाविः सूर्योवेत्यायस्तंवेनोक्तं उदयास्तमयात्पुनरुदुरणस्य कालः उदुरणकालः स एव प्रादुष्करणस्यैव गम्यते अथाप्यत्र
युनस्तत्रहत्तौतु उक्तं पराह गार्हपत्यं प्रज्वाल्य तत्रा अपराह रात्रौ नाहु भुवः भोगा पश्यते विहरणकालस्तेन गार्हपत्यं प्रादुष्करणस्य प्रज्वा
ल्य वेत्येवैव्युक्तं तस्याग्निहोत्रेण प्रादुष्करणहोमकालाव्याख्याता इत्यत्र प्रादुष्करणकालः अपराह गार्हपत्यं प्रज्वाल्य तत्रा
ख्याते एवं प्रातर्व्युष्ट्या मुषस्यदिता यामादित्यादयान् स्मिन्काले सर्वत्राग्राह्यं यमेवं कर्तव्यं नैव च नो हि धायनोक्ते आपस्तंबोक्ते
वाकालो हि प्रादुष्करणकार्यं प्रादुष्करणं प्रबोधनं नदकरणे सर्वप्रायश्चित्तं कर्तव्यं प्रायश्चित्तविशेषा न्नानात् उदुरणतुल्यं चाद
नधारणप्रायश्चित्तं वाकालं तच्च पृथक् न कर्तव्यं होमेन सह वाकालं होमेन सह पक्षे प्रयोगः होमकाले प्रादुष्करणनिमित्तप्राय
श्चित्तपूर्वकं सायं प्रातर्वाहोमे करिष्ये इति संकल्प्य होमद्रव्यसंस्कारात्पूर्व संस्काराद्यनसर्वप्रायश्चित्तं तन्वेण इत्याहोमद्रव्यसंस्कारादि
प्रातर्होमसमापयेत् अथवा अथैकेषां यस्याग्निमनुहोतं सूर्ये भिन्निजो चेदभ्युदयाहोमो ज्योतिषता एतयस्त्रिंशतं तव एवेति हे
चतुर्होते तु दुर्वादिष्यापस्तंबस्मृत्या मनोज्योतिर्जुषता पृथेना स्वाहा मनसो ज्योतिष इदं त्रियस्त्रिंशतं तवोये वित लिरे यर मे यस्तं

स्वययाद्धतेतेषां किन्नु प्रत्येकदधामि स्वाहा घर्मादिवा अथ उदेवान् स्वाहा देवेभ्य इदं एवं वा इत्या पूर्ववत्कुर्यात् शयि अग्निहोत्रेण
स्यादयानंतरमस्तमयापरादित्यस्याहयादिति बोधा यनाचमिणोक्तत्वादि रणानंतरमस्तमयाहयायथाभवतस्तथाविहरेत् अधि
हस्तस्यैवाविः सूर्योवेत्यायस्तंवेनोक्तं उदयास्तमयात्पुनरुदुरणस्य कालः उदुरणकालः स एव प्रादुष्करणस्यैव गम्यते अथाप्यत्र
युनस्तत्रहत्तौतु उक्तं पराह गार्हपत्यं प्रज्वाल्य तत्रा अपराह रात्रौ नाहु भुवः भोगा पश्यते विहरणकालस्तेन गार्हपत्यं प्रादुष्करणस्य प्रज्वा
ल्य वेत्येवैव्युक्तं तस्याग्निहोत्रेण प्रादुष्करणहोमकालाव्याख्याता इत्यत्र प्रादुष्करणकालः अपराह गार्हपत्यं प्रज्वाल्य तत्रा
ख्याते एवं प्रातर्व्युष्ट्या मुषस्यदिता यामादित्यादयान् स्मिन्काले सर्वत्राग्राह्यं यमेवं कर्तव्यं नैव च नो हि धायनोक्ते आपस्तंबोक्ते
वाकालो हि प्रादुष्करणकार्यं प्रादुष्करणं प्रबोधनं नदकरणे सर्वप्रायश्चित्तं कर्तव्यं प्रायश्चित्तविशेषा न्नानात् उदुरणतुल्यं चाद
नधारणप्रायश्चित्तं वाकालं तच्च पृथक् न कर्तव्यं होमेन सह वाकालं होमेन सह पक्षे प्रयोगः होमकाले प्रादुष्करणनिमित्तप्राय
श्चित्तपूर्वकं सायं प्रातर्वाहोमे करिष्ये इति संकल्प्य होमद्रव्यसंस्कारात्पूर्व संस्काराद्यनसर्वप्रायश्चित्तं तन्वेण इत्याहोमद्रव्यसंस्कारादि
प्रातर्होमसमापयेत् अथवा अथैकेषां यस्याग्निमनुहोतं सूर्ये भिन्निजो चेदभ्युदयाहोमो ज्योतिषता एतयस्त्रिंशतं तव एवेति हे
चतुर्होते तु दुर्वादिष्यापस्तंबस्मृत्या मनोज्योतिर्जुषता पृथेना स्वाहा मनसो ज्योतिष इदं त्रियस्त्रिंशतं तवोये वित लिरे यर मे यस्तं

ओपासनप्रयोगस्तुलेलिखितबोधाय
नस्तुत्रोक्त २

म. मा. प्रा.
१०

दशनाडिकाद्वयः अतोस्तमिते गदिते च विहितो होम एतावतिकां क्रियमाणोऽतीतकालेन भवतीति पुनः पुनः काव्यविधिः
तमतिनीयचतुर्होतृमात्रं जुहुयादित्यत्र उक्तं होमकालातिक्रमप्रायश्चित्तं स्वस्त्योक्तं वाक्यं यत् तत्र स्वस्त्ये आदिसाये दो
षावस्तर्तनः स्वाहेति यदि प्रातः प्रातर्वस्तु नमः स्वाहेति अत्रैव प्रयोगः उक्तकालातिक्रमनिमित्तप्रायश्चित्तपूर्वकं सायमोपा
सनहोमं करिष्यादिति कल्पहोमद्वयसंस्कारासूत्रं स्मार्त्तवदाज्यसंस्कृत्य सुकृत्स्नं मज्जद्वयं चतुर्होतृत्वाद्वा वावस्त
नमः स्वाहा अग्नय इदं होम्यसंस्कारो मे समपथयत् एवं प्रातरुक्तकालातिक्रमप्रायश्चित्तं प्रातरोपासनः पूर्ववच्चतुर्ह
ोतृत्वा प्रातर्वस्तु नमः स्वाहा अग्नय इदं पूर्ववद्दुग्धं समपथयत् बोधायनस्तुत्रोक्तकालातिक्रमप्रायश्चित्तं प्रयोगस्तुले
लिखितं यद्यस्तमिते स्मृतिभ्यां शिरोत्रं जुहोत्यकाले दुतस्यादुत समत्वात् स्मिन्नेवाशोसो गोहोमः कर्तव्यः प्रादुक्षरस्य
काले दुतस्यादुत समत्वात् स्मिन्नेवाशोसो गोहोमः कर्तव्यः प्रादुक्षरस्य काले दुतस्यादुत समत्वात् स्मिन्नेवाशोसो गोहोमः कर्तव्यः प्रादुक्षरस्य
तः समनसो समोक् सावरेपसे मायस्तः शिष्टं माय ह्यपतिजातवदसो शिवो भवतमद्यनरत्या शिमुपतिष्ठते यदि प्रात
रुदयात्पूर्वमुदितं प्रात्याचदेव मेव प्रायश्चित्तदीपोक्तं अत्रापस्तवस्तुत्रं यदि प्रागस्तमया जुहुया सुनरेवास्तमिते

१०

भवतन्तः समनसावित्युपतिष्ठतेति प्रादुक्षरणाहर्ध्वहोमात्पूर्वयजमानो श्रीपादक्षये ह्यतस्मिन्नेवाशोयते वयं पुरुषत्राय विधावि
होमः सप्रक्रमाकचिदागः कधीस्वस्माः अदितेरनागव्यनाः सिसिप्रथो विधुग्नस्वाहा यथाह तद्वस्वागो यं चित्यदि विताममुं चला
यजत्राः एवात्वमस्मत्प्रमुचाव्यः एह प्राता ये प्रतरन्त भायुः स्वाहो ह्यस्तु वाड तिर्जुडयाव उभयत्राय श्रुयत्रये स्विष्टकृत इदं समिधा
वादध्याह्नः सचो जपत् उपसमिधानाहर्ध्वं सायमदुते शिरेनाशनी याद्यते वयं यथाह तद्व्याडतीर्जुडयाव समिधो वादवाज्जपेदित्येक
दुति ये केन चिन्निमित्तं न प्रातर्होमो न लब्धश्चेत्तदा तस्मिन् दिने भोजनं न्यजेत् तथा सायं होमो न लब्धश्चेत्तदा रात्रौ भोजनं न्यजेत् अ
त्रेतावदेव प्रायश्चित्तं अत्र त्रिकांड्या सायं होमो न लब्धश्चेत्तदा रात्रौ भोजनं न्यजेत् प्रातर्होमो न लब्धश्चेत्तदा हस्तौ जनेत्यजेत् ता
वताहोमसि शिस्त्यान्तस्यायश्चित्तमिष्टते कुंदो गानो र्विषा चित् र्ह्येकथितमोहशमिति प्रायश्चित्तं येषु मेव अग्नयुगमनोत्
रमविधानेनागोत्पादिते उक्तप्रायश्चित्ताकरणे सति ह्यथमानेपि ओपासनहोमे द्वादशदिनहोमकालाहर्ध्वं अलुत समत्वात् पुनः स
धानं कर्तव्यं द्वादशदिनादेव मूर्ध्वं विच्छिद्यते तत्तद्विचारिकावचनात् द्वादशदिनासुर्वमेवाव्यथा कृतमिति ज्ञातं चेद्विधानेनाग्नि
मुत्पाद्य यथोक्तं प्रायश्चित्तं कृत्वा कृतानां मोपासनहोमानामलुतस्यायत्वाद्दोषविच्छेदप्रायश्चित्तमनस्वतीं कृत्वा प्रतिहोमं क
र्त्तव्यं वा प्रतिहोममेकैरिति स्तुत्रात् इदं सर्वं बोधायनीयदीपानुसारेणोक्तं तत्र चतुरात्रमह्यमानोऽग्निर्होमिकः संपद्यते इति

११
११

स्थितं अत्र स्वयं ह्यकारिका यो आह दशदिगां यो विदोषः सोऽत्र लिखितः स तु सङ्घिर्गुक्ता युक्ता विचारणीयः औपासनो मेराडुः व्योः
सं स र्गजाते सति यत्र वेत्थवनं स्यते देवानां गुह्यानीमानि तत्र हव्यानि गामयेति स मिधना धाय हव्ये तन्नायश्चित् अत्रापस्तवसूत्रं यदि वे
त्तरया पूर्वो मभिजुङ्गया द्यौः त्रवेत्थवनं स्यते गामयेति वानस्पत्यं गामयेति वानस्पत्यं च वासमिधमा धायेति पूर्वस्यामाङ्गुल्याङ्गुल्यामुत्तरा
ङ्गुलिस्त्वेदने श्रेत देवप्रायश्चित् यदि पूर्वस्यामाङ्गुल्याङ्गुल्यामुत्तराङ्गुलिस्त्वेदादिति सूत्रं यत्ने विना स्वयं सवप्रज्वालिते श्रोत्रवक्ष्यमाण
कारिकोक्तं प्रायश्चित्तं होमविषये समाहरेन्नो न प्राङ्घरणं प्रायश्चित्तं अभिषुसमारुढेषु अनुत्तरया प्रायश्चित्तं नेद्यत इति दीपे
उक्तत्वाङ्घरणं तुल्यं प्राङ्घरणमिति प्रागेवोक्तं सर्वत्र समाहरेत्ते सति अत्रोपोत्तरहोमकाले समारोपनिमित्तं प्रायश्चित्तं बो
धाय न मतात्मनस्वर्तीङ्गुल्यकालं प्राप्ते होमं कुर्यात् होमविषये अनापदि पक्षहोमकरणे अत्र येतत्तु मते स्थाळीपाकं अशक्तौ पूर्णा
ङ्गुलिवाङ्गुल्यादित्ये तन्नायश्चित्तं अनापदि पक्षहोमकरणे तत्तु मतीष्टिः प्रायश्चित्तमिति दीपे उक्तत्वाद् आहारोपपक्षे ये नियमाः प्रागुक्त
तत्र मज्जनं मेधुने विहायात्मनियमति क्रममनस्वर्तीङ्गुल्यपः प्रायश्चित्तमुक्तं दीपे मातनमेधुनकरणे त्वेभिनाशः प्रागेवोक्तं तत्र पु
नः संधानं प्रायश्चित्तं अत्रैरन्येनाग्निनादिता संसर्गवक्ष्यमाणकारिकां प्रायश्चित्तं होमं तत्र विज्ञापबोधाय न मतात्वेवक
परस्परं संसर्गं मनस्वत्येव प्रायश्चित्तमिदमुक्तं दीपे अग्निना विष्टादिभिरन्योपहतो येन केनापि कारणेनाग्नीनां दोषे सति

११

मारोपमधितत्वात्रिहविष्पवमानेष्टितक्येति दीपे उक्तत्वाद् अत्र विष्टाद्युपहतौ अत्र ये पवमानाया अत्र ये पावकाया अत्र ये श्रवये
इति प्रधानदेवतात्रयस्यैकस्थाळीपाकः पूर्णाङ्गुलित्रयवा प्रायश्चित्तं कुर्यात् सर्वत्रात्र ये रव्यलोपहतौ पुनस्त्वेति स मिधना धानमे
वस्तुवाङ्गुलिरये कारिका प्रकारोक्तं स्थाळीपाकं वक्ष्यते यजमानः पत्नीवाग्नी विहाय संवत्सरमतिक्रम्य प्रवक्ष्यत्येद्यदितदातयो
पवित्रेष्टिप्रायश्चित्तमिति सूत्रे दीपे चोक्तत्वात्पवित्रे देवताकः स्थाळीपाकः कर्तव्यः य एवाहिताग्नेः पुरोडाशास्ते एवौपासनि
कस्य चरवह्युक्तत्वात् तत्र प्रधानादिदश अत्र ये पवमाना य तत्र प्रथमत्तृतीयपंचसप्तमनवमाः पृथक् च चरवः अथ
वापंचदेवताकोविंशतिमुष्टिनिर्वापात्मक एक एव चरुः द्वितीयचतुर्थषष्ठाष्टमदशमानि आग्नेदेवताकानि तत्रान्वाधाने क्र
मः आह्यभागांते अग्निपवमानं चरुद्रव्येण सरस्वती प्रीत्या माज्येन अग्निपावकं चरु सवितारं सत्यप्रसवमाज्येन अग्निप
वमानं चरुद्रवायुनियुतं तमाज्येन अग्निं व्रतपतिं चरुद्रविष्णुं शिविविष्टमाज्येन अग्निवेश्वानरं चरुद्रधिकाव्यामाज्येन अग्नि
स्विष्टस्तुत इतरोषेण व्यादि निर्वापकाले अत्र ये पवमाना यजुष्टिनिर्वापमि अत्र ये पावका य रत्र ये श्रवये अत्र ये व्रतपत
ये अत्र ये वेश्वानरा यत्वाजुष्टिनिर्वः ओक्षणे श्रेवमेव प्रधानहोमकाले क्रमः अत्र ये पवमाना य स्थाहः सरस्वत्येभि

४. सा. प्रा.
१२

यायेस्वारा २ अग्रयेपावकाय ३ सपवित्रेसस्यप्रताकाय ४ अग्रयेशुचये ५ वायवेनियुत्ते ६ अग्रयेत्रतपतये ७ विष्यावेशिपिवि
शाय ८ अग्रयेवेश्वानराय ९ दधिकाव्याः स्वाहा १० यथाकिंगव्यागः चरुहोमे वदानधर्मेण आज्यहोमोक्तद्वयी चतुष्टयीत
स्विष्टकृतिउपस्तरणाभिधारणे नैवाऽपावदानसि द्विरापस्तृतीयदर्शपूर्णमासद्वयो रूपाशुयागेष्टत्वात् बोधायनीयदर्शपूर्ण
मासपाशुयागेष्टत्वात्तथापवित्रेष्टा अध्वर्युर्जुहोमपुस्त्येदक्षिणपुरोडाशस्योत्तरार्धात्सहस्रद्वयध्वोवाज्यादेकवारमवद्य
तिनपंचशः अर्नकयागसाधनद्रव्यस्य स्विष्टकृदवदानमेकवारमेवकार्यमिति भागवताज्ञे मिनिना उक्तत्वात्ततः पुरोडाशमेवोत्तरार्धा
द्वकृद्विरमिद्यारयतीत्युक्तत्वादत्रापितन्मते पूर्वद्वयीमुपस्त्येदप्रथमचरुभागोत्तरार्धात्सहस्रद्वयाष्टाल्याएकवारमवज्य
मादाय शिष्यानाचरुणीचसहस्रद्वयाद्विरमिद्यार्थहोमः युक्तमयुक्तवासङ्गि विचारणीयमेतत् इतिपवित्रेष्टिस्वालीपावः
समारोपस्तु ले अवरोपोत्तरकृतेसमारोपेऽग्निनाशश्चिद्वोमकालेद्वयमध्ये चेत्स्मरणंतदाकारिकोक्तवक्ष्यमाणमभ्युत्तुगमनप्रा
यश्चित्तंकुर्यात् तृतीयेहोमकाले स्मरणंतदापुनः संधानं कर्तव्यं तत्रज्वलनशान्तिस्यादसमारुढशान्तिवत् तृतीयेहोमकाले
तुसंप्राप्ते पुनराहिति रिति त्रिकाड्यमुक्तत्वात् अवरोपोत्तरकृतेसमारोपजातोऽग्निनाशस्तस्य प्रमाददिकमग्निनाशत्वेपरिकल्प्य
प्रयोगरत्नेप्रमादिकाग्निनाशेपुनः संधानमुक्ततदत्रह्यते चेत्तदासर्वाण्यपि अग्निनाशकानि प्रादिकात्येवजानितदा असमाधानं

१२

रुढं शान्तिवत्तलेन द्विरुपशान्तो यदा भवेत्सोमकालेऽथार्यो नुगतश्चेदित्यादिनामग्निनाशनिमित्तानां नकोपि विशेषस्तथा
असमारुढशान्तिवदित्यत्र तृतीयेहोमकाले तु संप्राप्ते पुनराहितिः समारुढे समिन्नाशे पुनराधेयमिष्टतेहव्यादीनां प्रायश्चित्तानां ज
पिनप्रयोजनंतत्रापि प्रयोगरत्ने अथाश्रित्याहुतिः पत्न्यपवासश्च इदं यत् तच्चित्यहयार्थे न तत्कर्तव्यमिति भातिहोमकाले तत् प्रति
रागमनेवक्ष्यमाणं दुर्गागणं प्रायश्चित्तं जेत्यं बह्वीनामेकदेशापहारमनस्वतीत्पुनः संधित्तचंद्रिकायाः इदं सर्वत्रापि जेत्यं
यत्ने विना प्रज्वालिते शोस्वयमग्निज्वलनिमित्तं प्रायश्चित्तं क उहीष्टस्वजातवेदोपघ्नं निर्तमनः पराश्रममह्यमावहजीवनं च
दिशादशस्वाहा मानो हिंसीऽज्ञातवेदो गामवपुरुषं जगत् अविभ्रं दग्ना गहि श्रियामापरिपायस्वाहारश्च योरग्नय इदं के
चिन्नस्वाहाकारं न कुर्वेति स्वयं जले चेड्दीप्यस्वेति ह्यभ्यासमिद्वयकारिकाक्षेपेऽप्येवमेव अग्निनाशस्तुले उपघाता उक्ता
स्तत्र आश्रयपधातनिमित्तं पुनस्त्वेति समिधमाधारये पुनस्त्वादित्याह द्रावसवः समिधतां पुनर्ब्रह्माणो वसुनीथयज्ञैः घ
तेन त्वं ननु धोवर्धस्व सव्याः संतु यजमानस्य कामाः स्वाहा आदित्येभ्यो वसुभ्यो ब्रह्मभ्य इदं आधेयस्यापघाते तु पुनस्त्वे
त्येतया समिधितिकारिका बोधायनस्त्रमतायेत येन ऋचास्तुवाहुतिरधिका कानिचिद्धामविषयकास्ति प्रा

२. सा. प्रा.
१३

यश्चिन्नानि स्थायीपादि विषयक प्रायश्चित्तमध्ये लिखनानि कारिकाक्रमभंगभयात् इत्यादि पञ्चमकनाशयणपदं
ते गद्यानि सागरे ओपासुन होमविषयक प्रायश्चित्तनिरूपणं इदानीं स्थायीपाकादि विषयकाति प्रायश्चित्तानि तत्र येन
केनापि निमित्तेन दर्शपूर्णमासस्थापकपाकयोः स्वकाले अनारंभे यथादिताभिः पुरोडाशास्ते एवोपासनिकस्य चरवदित्याया
तत्र विभ्रष्टेष्टिवत्स्थापकपाके पूर्णाहुतिपक्षस्तु वाहुतिपक्षवाक्यत्वाकाकारे स्वकाले आरभेत इष्टिपूर्णाहुतिनोत्पूर्वपूर्ववि सुवाहुतिः
धिबलीयासमिति बोधायनसूत्रात् तत्रादि इदं सोम इति देवतात्रयं अन्वाधानंतरति करिते कोशीधान्यतमक्षयेत नि
अधःशमितादपतीमेषु नैतज्जैतामायदिनभक्षयेत् स्मृतिचंद्रिकायापुस्तकस्यः स ह्युच्येति मघतं हविश्लघुभो
जनेन सायनोपवासः स्यात्तस्मात्तन्निषविवर्जितमिति अत्र विशेषमहापस्तवः अतस्मिन्नातस्य यथेतयोः प्रियं स्यात्
स्य यथेतयोः प्रियं स्यान्नदेतस्मिन्नहनि मुंजीयातामधश्चिदर्थीयातामात्मानमिति अत्र वज्र्याहारात् माषं मसूरं
मधुमाषं परान्नं मेथुना न्यहर्जयेदिति ब्रह्मानहर्वाधानदिनं भरद्वाजोपि वज्रं ये स्वर्वाकृतं तस्मिन्नातस्य निषर्ग
जनं साख्यायनोपि कलहं कीर्तयित्रीतं प्रहोसं बद्धभाषणं तायत्रिकं दृष्ट्याशय्या यक्ष्यमाणो विवर्जयेत् जावा

१३

परिपि कंधारकास्तु लिख्यं च वर्जयेत् कोइवांस्तथा अन्तर्बद्धवा इ चक्रयविक्रयमेव च दंतगोचं च पूर्वेद्युर्द्यौर्गत्येता निवर्जये
त न सूर्यवसाक्षिणं श्रवणकान् कोरहपकान् मावान्धुपरांन्ना निवर्जयेदोपवस्तके बोधायनोपि सर्वमेतदधः कोशीधान्य
वर्जयेदित्यत्र लिख्यं इति एतन्नियमाति क्रमेकारिकोक्तं न प्रयेत्तत्र पतयेत्स्थापकपाकं कुर्यात् अन्वाधानानंतरप्रधानयागात्पूर्व
हणचेत्तदा प्रधानयागात्पूर्वमाउयभागात्तरं उद्यंजातवेदसं स्वाहा स्तुथीयेदं चित्रं देवानामुपगादनीकं पञ्चस्वाहास्त
यथेदं एतद्वयं सूर्यग्रहं नवानवो भवति यायमानो दीर्घमायुः स्वाहा चंद्रमस इदं यमादित्या अहं मायाययं तियमक्षित
मक्षितयः पिबंति तेन नो राजावरुणो बृहस्पतिराश्यायंतु भुवनस्य गोपाः स्वाहा चंद्रमस इदं उद्युक्तमापस्तवीयभाष्यं अ
त्र स्तुवेणाज्येन होमः अत्र बोधायनीयसूत्रतो दीपतश्च विशेषः सर्वत्र हविर्यज्ञे वितते स्तुथी चंद्रमसो ग्रहोऽथुदयंतमसं उ
द्युक्तं इत्युक्तत्वाद्भयो ग्रहोऽथुदयंतमसं उद्युक्तं चित्रं देवानामिति त्रिभिः सुवाहुतीर्ह
मं देवं देवत्रास्तु ये मगमत्यातिरुत्तमस्वाहा स्तुथीयेदं उद्युक्तं चित्रं मेतद्वयं तु प्रागेवाक्तं सर्वत्र वितते यतकमणि

न चंद्रमास्येदं २

98

पञ्च अति क्रांतं कर्म पुनरुत्पादुपरिष्ठादा प्रायश्चित्तानं तरे कर्तव्यं सामान्यमेतत् अस्यापवादः अति क्रांतं कर्म नाद्रियेत य
द्यर्थं कृत्यं भवतीति स्वरं एतस्यार्थो दीपे प्रमादस्यैव मंगमस्तुत्वात्तरमि नंगहते पुनः पूर्वमेव न कर्तव्यं यदि प्रयोजन इत्येव भवति
तत्र प्रायश्चित्तमेव यथा शाखाकुं दनामस्तुत्वा किं न वा स्वयावस्थापाकरणे ह्यते पुनः शाखाकुं दनं न कर्तव्यं प्रधानतो भावात्
वेदतस्तुत्वावने स्वात्स्वयवने अवहत्स्यावहनं न पिष्टस्यपिषणं दग्धस्य दहनं नित्यादिवचनाहतेन कर्तव्यं केचिदर्थे
पिष्टपिषणं चारणमिच्छति किं नैव नैतथापिष्टे सान्नाथ्ये मार्तिकेतथा पश्चान्मंत्राप्रयोक्तव्यामंत्रायतार्थसाधकाद
तिवचनादेतान्युदाहरणान्यवकाशतथास्मार्तैरधीयते यथावहतास्तुङ्गागृहीतास्तेषां कर्माणि स्वकाले संस्कारा
र्थं भवहनं कर्तव्यं तदस्तुत्वा उत्तरं कर्म ह्यते चेत्तदा प्रायश्चित्तमेव कर्तव्यं न पुनरवहत्स्यावहनं श्रवणा कर्मणि पु
नोऽपि शाखाकुं दपिष्टस्यपिषणं दग्धस्य दहनं यथावा रध्माधानमस्तुत्वा प्रधानं हो नैह्यते तदुत्तरं तस्य स्मरणे ह्यते स
इधमः प्रयोजन इत्युच्यते तत्र प्रायश्चित्ते नैव सिद्धिर्न पुनरिध्माधानं तस्य प्रधानं यागार्थं मग्निमग्निधनार्थत्वा

ग. सा. प्रा.
१५

त. आज्ञाभागेन तस्य स्मरणेन विषयो स प्रायश्चित्तपूर्वकमिध्याधानं सत्त्वाप्रधानं यामः कर्तव्यः तत्र अथ ब्रह्मणो होत्राच्च
ननेत्यस्मिन् रवे विषयो सैतरेते मन्त्रे एतत्सूत्रं तु सर्वप्रायश्चित्तं कर्तव्यं इत्युक्तत्वात् सर्वप्रायश्चित्तं सूत्रं कर्तव्यमथवा कर्त
व्यमथवा वक्ष्यमाणं बोधायनोक्तं विषयो स प्रायश्चित्तं कर्तव्यं एतादृशं स्तुते सूत्रं तु सिकारोक्तं यद्वादेवा इति युक्तमिति नि
तं प्रायश्चित्तं न भवति निमित्तानां परिमितत्वात् सर्वत्र द्रव्येदं कर्तव्यं यस्तस्मिन् विधौ परिधिर्बहिः पवित्रवेदोपवेधम्
व्यसंभारणं छेददोषघातेषु नाशो वा न्यथा हि गन्तव्यं यथा हि गन्तव्यं स्यात् त्वमग्ने अया सि प्रजापते इति द्वाभ्यां स्तुवाङ्
तीर्जुङ्ग्यादिति सूत्रात् प्रदीयाच्च बहिरिध्या छेदे दोषे विष्मन्त्राद्युपहतौ माशो वाऽन्यत्र पतञ्जलीयं तस्मिन् माणाहं चाल
थासादयित्वा स्तुवाङ्गीर्जुङ्ग्यात् ॐ त्वमग्ने अयास्य यासन्मनसा हित अयासन् ह्यसृहिषेयानो धोऽग्नेषजः स्वाहा
अग्नये अयस इदं प्रजापते न त्वदेतान्यन्ये रथीयां स्वाहा प्रजापतय इदं पवित्रनाशो द्वादिगणो वा प्रायश्चित्तमित्युक्तं
क्षेपे स तु मित्रादिगणो नात्र लिखितः कारिकायां पवित्रनाशो स्यात्पवित्रवत्संस्कार इति प्रायश्चित्तात्मात् सर्वत्रेध्या बहि

१५

रादीनां सभाशयां प्रयाजादीनां मन्त्रान् करणेन न दीते बक्ष्येने च यथा कत्रेति स्तुवाङ्गीर्जुङ्ग्यादिति सूत्रादीनां भ्यामि
ध्या बहिरिध्यानां तिरेको यस्यावत्रा मन्सादीनदक्ष यजाति स्वाहा अयस इदं इध्या बहिरिध्यानां कृत्यान् न संपाद्य सर्वत्र
प्रणिता प्राक्षण्यादिविध्युत्पातजलानां क्रियमाणानां सादिनानां वा विदुपाते च मसादिस्त्रावे जापोरिष्टा मयो भुव इत्येवामुक्ता
ते पात्रं पूरयित्वा तत म अयस्तुतापते पुनस्वादिष्टाधातिरुचया यज्ञस्यते अयः समुद्र इह विश्वमेषजः स्वाहा ह्युतस्य स
मुत्प्युतमवः स्वाहा अमुभ्य इदं अत्रापस्तबस्तत्रं यदि प्रणीता स्कंदे रुपदस्य पुर्वोपोरिष्टा मयो भुव इति तिसृभिः पुनर्ग
ह्नि त्वान्तमन्त्र इत्याङ्गीर्जुङ्ग्यादिति बोधायनमतस्य सुगमत्वादग्निहोत्रे धिश्चिते मार्जास्वारो हि मृषाकादिभिरंतरा गमनेद्वा
दज्ञा रक्षितेन सुषं पूरयित्वा जातवेदसे मनोत्यातिरिति द्वाभ्यां महाव्याहृतिभिस्तिसृभिरिति पंचभिर्गोदिग्यां जुङ्ग्यात् न न
स्वतीं च मुत्पादिभिरंतरा गमने येतदेव प्रायश्चित्तमित्युक्तं सग्निहोत्रं स्तुते प्रायश्चित्तदीपे उक्तत्वात् प्रायश्चित्तदीपे एव द
शीर्षणीमासं स्तुते सूत्रे च हवीं वि यत्र कुत्र चित्कनं म मनश्च इति विपरीतद्वयस्य दनस्त्रावित पतित स्फुटिकादि निमित्तेषु

म. सा. प्रा.
१६

अविजयवानविडाकाकरवरमगपशुपक्षिसरीसृपादिषु अग्नीनामंतरागमने अस्तिजावामंतरागतेपुहादशपरितेनस्त्वन्
पुरयित्वाउर्गामनस्वतीमहाव्याहृतिभिस्तिस्त्रोऽनुयात इत्युक्तत्वाच्च नस्मात्तेपिसंभावितनिमित्तेषुस्त्विगभ्यांरतरागमने
हादशपरितेपुनः स्तुचंपुरयित्वाउर्गदिगंअनुयात नात्रपुनरिष्टमनस्वतीमातु औपासनगच्छत्येव अग्निहोत्रप्रकर
णे लिखितत्वात् ज्ञातवदसेस्तुनवामसोमं व्यग्निः स्वाहा दुर्गायेदं मनोऽप्येतानुषतामाज्यमेविच्छिन्ने घृतेनस्वाहा मन
सेऽप्येतानुषदं हरयेचस्वाहा अग्नयेचधियेमहत्तदं भुवोवायवेचां त रिक्षायचमहतेचस्वाहा वायवेचां त रिक्षायमहत्त
दं सुवरादित्यायचदिवेचमहतेचस्वाहा आदित्याचदिवेमहत्तदं दुर्गायेदं औपासनहोमकालेतरागमनेयादं ज्ञेयं
तत्रपुनर्मनस्वतीष्टिरिति विशेषः अत्रपारिजाले विशेषः पाशशरत्रायश्चित्तकंदे होविप्रो ब्राह्मणा ग्रीवादंपती गाहि
जोत्तमो अंतरेणयदागच्छेत्तुसांतपनंचरेदिति एतदवर्मकालविषयं कर्मकालेषु विशेषस्तत्रैव होमकाले तथा दो
हे स्वाध्यायेदारसं ग्रहे अंतरेणयदागच्छेद्दिजिष्वां द्रायणंचरेदिति दोहसात्ताव्याद्यं गभूते एतच्चाभ्यासविषयं आ

१६

तथैवातुस्त्वपरिहारार्थं यक्षमयहीतस्त्वपरिहारार्थंचषडाङ्गतिचरुहोमं करिष्ये ३

आऽप्याग्निप्रपणार्थं न द्वावुहतेथानितउसायहवनीयेमनस्वतीं जुहुयादिति दीपेउक्तत्वादग्नेः पुनरगारानयोद्या भौमनस्वतीं जुहु
याद्यजुः पाठेन गृह्याभिकोरिकायात्तीयाध्यायेक्ता निन्मार्तं प्रायश्चित्तानि एवं गुणे पुण्यतिथौ व्याधितत्वपरिहारार्थंच
षडाङ्गतिचरुहोमं करिष्ये इति संकल्प्याग्निमुपसमाधाय तदग्नन्वाधानकरिष्ये अस्मिन्तत्वा दिते प्रा विद्यादिचक्षुषी आ
प्येत्येतानुक्ताऽत्र प्रधाने यक्षमहनंचरुद्रव्येण शेषेण स्विष्टकृतमित्यादित्यद्योयक्षेपरिसमूहनादिपूर्णे पात्रनिधानी
तं हत्वा अग्नेः प्रत्यक्षपवित्रवतिरूपेचतुरश्रतुरोमुष्टीत्तुं गीनिरुद्रयेव प्रोक्ष्याववद्यातादिचरुप्रपणार्थं हत्वाऽज्यसं
स्काराद्याज्यभागांतेऽवदानधर्मेणावदायामुंचामित्वेति पंचचस्यसूक्तस्य प्रजापतिर्यक्ष्यनाशनस्त्रिष्टुभं तानुष्टुपराज
यक्षमनाशनचरुहोमे वि० ३ मुंचामित्वाहविषाजीवनायकं यदि क्षितायुर्यदिवापरेतो महं प्राक्षेणशतशारदे
न शतं जीवशरदोवर्धमानं आहर्षत्वा विदंत्वा पंचसु यक्षमनाशनायेदं षष्टिष्टकृतं ततः स्विष्टकृतादि
होमशेषसमापयेत् अथाशुभस्वप्नदर्शनरूचिता त्रिष्टुष्टुस्वप्नप्रदर्शनरूचितारिष्टपरिहारार्थं स्त्र्योपस्काने वि०

२-३-३०
१३

अद्यातो देवस वि० विश्वानि देवः सवितः० सुव० यच्च गोर्धति पंचर्चस्य त्रित भवि० उपस्य देवता पंक्तिः सुंदः० सूर्योपस्था० य
सुगोपुडु० स्व० तिष्ठं वा द्योः णवते० तदन्नायतदपसे० यथा कलायथा रापं० अजे प्राद्या सनामच० यद्वद्यो मेराज नित्य
रत्नमदो वरुणस्त्रि० ५० स्वप्रद० रीते० सूर्योपस्थाने० यो नेराज न्युज्यो वा सखा० १० क्षुतादि निमित्तक दोष परिहारार्थं सु
चक्षुः इति मंत्रजपं करिष्ये० स्नात्वा पीत्वा क्षिते सुप्ते मुक्ता रथो यस्य पणे० आचारतः पुनराचामे ह्यसौ विपरिधा यचेति
याज्ञवल्क्यवचनात्० हिराचमनपूर्वकं मंत्रं जपेदिति श्रुते० जंभिते तु जंभादि निमित्तकादि दोष परिहारार्थं अमनोर्जन नि
मित्तः पापगंधाघ्राण निमित्त० अक्षिस्थं दूना नि० कर्णध्वेन निमित्तक दोष० स्तस्मिन्निमित्तै संकल्प्येत्तयः० सुचक्षुः आ
नक्षी भ्यां मृया संसुवची मुखेन मुशुकणी भ्यां मयि दक्षक दृष्टिः० षण्णानि निताना मय मेव मंत्रः० अगमनीयागम
ने० अगमनीयागमन निमित्तक दोष परिहारार्थं पुनर्मोमेत्विति द्वाभ्यामाज्या ऊतीर्हथा मीत्याऽप्यहोमपक्षौ समिदाधान
पक्षे तु समिधो होथामीति० जपपक्षे तु जपं करिष्ये० अगमनीयागमनं तुरज स्वलाभायां गमनं० निषिध्य तिथ्यादौ स्व

१७

भार्योगमनं वा अयाज्य याजन निमित्तक दोष परि० अयाज्य याजने० अयाज्यस्तु न्यस्ता र्तिज्या० अमो ज्य भोजने भोजन नि निमित्त
क दोष० अमो ज्य भोजनं तु लघुना दिगण कान्नादि च० अ प्रति या ह्येतु० अ प्रति या ह्य प्रति ग्रह नि मित्तक० अ प्रति या ह्यं रास्त्रं विषा
दि० यूपोपघात निमित्त चैव्य यूपोपघाते० अग्नि चमन स्त्रूप स्पृशः० एतेषु निमित्तेषु नर्मोमेत्विति पुनरायुः पुनर्भगः पुनर्द
विण मेतु मां पुन ब्रह्मण मेतु मां स्वाहा० १३ मे ये धिया यासो अग्रयो यथा स्थान निह कल्पता० वेश्वा नरो वा वृ धानो त यक्ष तु नेन
ह्यनो क दया द्यं० तरम मृतस्य केतुः स्वाहेति० आव्या धित स्वाप कालीना दित्यास्त मय निमित्तक कर्मणितु० अ व्या धित स्वा
य कालीना दित्यास्त मय ज नित प्रत्यवाय परिहारार्थं प्रायश्चित्तं करिष्ये इति संकल्प्य० विहित कर्म प्राप्त स्वाप कालीन म
स्तमा दित्यो दय निमित्त कर्म णितु० विहित कर्म प्राप्त स्वाय कालीना मा दित्यो दय प्रत्यवाय परिहारार्थं प्रायश्चित्तं क
रिष्ये० येन सूर्येति पंचर्च स्या भितथा आद्या ज गती द्वितीया त्रिष्टुप् अंते द्वे ज गत्यो सूर्योपस्थाने० उदिते तु यस्य
ते विश्वेति चतस्रः० आगारो परिकपो तोपवेशतादि निमित्तक कर्म णितु० आगारो परिकपो तो यवेशन सूचि

स. सा. जा.
१८

तारिष्टपरिहारार्थं देवाः कपोतइति स्तुतेन प्रत्यक्षमाज्याहुतीर्होश्यामीति होमपक्षेऽपपक्षतुदेवाः स्तुतेन पंकरिष्टेइति विशेषः
देवाः कपोतइति पंचस्य स्तुतस्य कपोतो विष्टुवेदेवाजगती आगारोपरि होमेन जपेवा विनि कपोतस्यागारसमीपगमने तु
कपोतागारसमीपगमनसूचिता रिष्टपरिहारार्थं निति विशेषः आगारं गृहं अर्थार्थं गमननिमित्तकमेणितु अर्थ
सिध्यर्थे वयमुत्वापथस्य तदतिप्रत्यक्षमाज्याहुतीर्होश्यामीति जपपक्षे तु वयमुत्वापथः स्तुतेन पंकरिष्टेइति विशेषः व
यमुत्वेति दशार्चस्य स्तुतस्य भरद्वाजः पूषागायत्री अष्टमनुष्टुप अर्थे सिध्यर्थे हो प्रथो व्यागः अथ नष्टलाभार्थं कर्मे
णितु नष्टलाभार्थं संपूर्णं त्विदुषेति स्तुतेन प्रत्यक्षमाज्याहुतीर्होश्यामीति जपपक्षे तु स्तुतजपंकरिष्टेइति विशेषः स
पूषः संपूर्णं त्विदुषेति दशार्चस्य स्तुतस्य भरद्वाजः पूषागायत्री नष्टलाभार्थं होमे वि प्रलाहने तु प्रलाका नो ह संपूष
न्नाज्यादि होमाजपोवा पूर्ववत् महाध्वादिगमननिमित्तकमेणितु महाध्वादिगमनसंभावितानेकदुःखभयपरि
हारार्थं संपूर्णं न ध्वनइत्यादि पूर्ववत् संपूर्णं ध्वनइति स्तुतस्य कएवः पूषागायत्री महाध्वगमने वितियोगः भयं

१८

मार्गगमने तु मार्गभयनिवृत्त्यर्थं निति विशेषः व्याधितत्त्वपरिहारार्थं च होमाद्येतदंतानां प्रयोगाणां सूत्रकारिकात् तृतीयाध्याये
आदित आरभ्याने यं स्तुतं तृतीयाध्याये धेवमेव अथोपासनाभ्यनुगमनप्रायश्चित्तं तत्राभ्यनुगमनोत्तरमाचम्य प्राणा
नायन्य ओपासनाभ्यनुगमननिमित्तं प्रायश्चित्तं करिष्टेइति संकल्प्य तत्र प्रायश्चित्तस्य पक्षत्रयं पल्युपवासः यजमानोप
वासः आज्याहुतिश्चैति तत्र सुगमत्वाद्वाज्याहुतिरेवोच्यते अथातनाइस्मा योह्यापतनमुपलि श्योहि स्वप्नोत्रि
यागारादग्निना हृत्य भुवः स्वरो निति प्रतिष्ठाप्य परिमसूह्य परिस्तीर्य पयुष्ट्याज्यं संस्तुत्य स्तुवं संस्तुत्यायां चैति विमदे
ऽथाहः पक्षिः ओपासनाभ्यनुगमननिमित्तं प्रायश्चित्तं जपे हो अथाभ्यनुगमनं भिक्षुस्तीक्ष्ण भेषजं स्वाहा अग्रे ज
यसइदं सर्वप्रायश्चित्तं करिष्टे स्तुवं स्वः स्वाहा प्रजापतयइदं परिस्तरणानि विस्तार्य पयुष्ट्यापयुष्ट्याकालप्राप्तो मं कुर्वीत इदं प्राय
श्चित्तं एका दशदिनपर्यंतं मग्निना शोपिसमस्तमेव तदध्वं ज्ञाहो मादियुक्ते पुनः संधानं पल्युपवासपक्षे तु ओपासनाभ्यनु
गमननिमित्तमुपशान्तिमोपासनाभिपल्युपवासप्रायश्चित्तेन कस्यादधिष्टेइति संकल्प्य पूर्ववदग्निप्रतिष्ठाप्यकालप्राप्त

२०
२०

कारमते सार्वकालिकामयाश्चेति याश्चेति पाक्षिवं प्रायश्चित्तमुक्तं तदेव शाखांतरायात्वादिदमस्त्विति चेद्दिष्टमित्तर्हि सवदा
एतावदेव प्रायश्चित्तं भवतु द्वादशारात्रमित्येवमर्थोदानकार्ये निमनतु प्रतिभातिसिद्धिर्युक्तं मयुक्तं विचारणीयमेतदस्मिन्पक्षे
अनुगमनोत्तरहोमकालद्वयपर्यंतमेव अयाश्चेति प्रायश्चित्तं तद्वर्ध्वं जाहो मादियुक्ते पुनः संधानं कार्यमिति विशेषः पल्लव
पवास स्वयमुपवासपक्षयोस्तु सुतरामयं नियम इत्यलं प्रसंगेन इत्यापासनाश्च अनुगमनप्रायश्चित्तं अन्वा
हिताश्च अनुगमनप्रायश्चित्तं अन्वाहिताग्निप्राग्यागादेनुगमनेतु पूर्ववदग्निमुत्पाद्य अन्वाहिताग्नेः प्राग्यागादेनुगमननिनि
नैपुनरन्वाधानं करिष्ये इति संकल्प्य त्वितिभिः समिधावाधाय भर्षुवस्वरित्युपस्थय सर्वप्रायश्चित्तं इत्वा स्थालीपाकु
र्यात् अत्रका अन्वाधाने कृते यागात्प्राक्चेदनुगतो भवेत् प्रायश्चित्तं मिदं कृत्वा पुनरन्वाधायाया व्याहृत्याख्य
कपस्थे य इति बोधायनाशयं आप्याडित्तं च जुहुयाद् भुवः स्वरितोऽनुदिति अन्वाधानोत्तरप्रयाणनिमित्तकमेव पितु अ
न्वाहिताग्निप्रयाणनिमित्तं तुभ्यंता इत्याज्याडित्तं करिष्ये तुभ्यंतेति नेत्रस्य अंगिरा विरुपाक्षपिः अग्निदेवतागायत्रीकुदः
अन्वाधानोत्तरप्रयाणनिमित्तकाज्याडित्तं तुभ्यंता अंगिरस्तम विश्वा सुक्षितयः यक्ष्वक् अत्रेकामात्रयमिरे स्वाहा अत्र

२०

य इदं इति कृत्वा उक्तविधिनाग्निं समारोपय गच्छेत् अत्र सत्रं अन्वाहिताग्नेः प्रयाणोपपत्तौ पथगग्नीन्त्रये युस्तुभ्यंता अंगिरस्तमेति वाज्यडित्तं
दुत्वासमारोपयेत् अत्रकारिका अन्वाधाने कृते पश्चादग्निमारोपयेद्यदि तुभ्यंता इत्येवाहुत्वा वद्विमारोपयेत्तत एव अन्वाहिताग्निः
प्रयाणोपपत्तौ तुभ्यंता इत्येव इत्वासमारोपय गच्छेत् एवमन्वाहिताग्निराहुत्वेति सूत्रात् सर्वत्राज्यहोमि आज्यसंस्कारः स्तुवसेसा
गंश्च ज्ञेयः श्रोतस्त्रे प्रवासे मस्थाने खंतु हतो आज्याडित्तं जुहुयादित्यत्र आज्यग्रहणादाज्यसंस्कारस्योक्तत्वात् औपासनहोम
लोपनिमित्तं तु औपासनहोमलोपजनितप्रत्यावायपरिहारार्थं मनस्वत्या चतुर्गृहीतं होत्रामीति संकल्प्य च चतुर्गृहीतं
होमनाज्योतिर्जुषतामाज्यं विहितं घृतेन स्वाहा मनस्वत्यातिषदं सर्वेषां जातानां होमलोपानां मेवेवाहुतिः हतौ केचि
ति होमना अत्राश्रयतीत होमनामनुष्ठानं क्रता क्रतं द्वादशारात्र पर्यंतमेव रदं तद्वर्ध्वं चेदभिनाशः तत्र नित्यहोमेन त्रिक्रते स
स्तुत्याख्यं च पूर्ववत् चरुं गृहीत्वा चाज्यं च मनस्वत्या जुहाव्यथेति कारिका अग्निहोत्रहोमे च प्रतिमंत्रमेकं इति सूत्रं आह्लाद
रादिना देवसूध्वं विधिद्यते ननु प्रायश्चित्तं तु यत्प्राक्तं मग्निव्यागोपपातकं मनुना तत्प्रकुर्वितत्र कालातु सारतः त्रमासिकं
वधोक्तव्यत्वात् नैर्निष्ठं भवेत् चांशयणे वा होम्यस्य दानं वापि समाचरेत् संवत्सरं तु त्यक्त्वाग्निः कुर्याच्चांशयणे व्रतमित्या

॥ श्री. श्री. ॥

29

दिकारिका विधिनामोत्तमत्रयावत्कारु विधिनामिदोषजनितप्रत्यवायपरिहारजात दिनसंख्यात्तं प्रायश्चित्तहोम्यादानं च कृत्वा
विधिनामिदोषजनितप्रत्यवायपरिहारजात दिनसंख्यात्तं प्रायश्चित्तहोम्यादानं च कृत्वा विधिनामस्य गृह्याग्नेः पुनः संधानं करिष्ये
इत्यादिपुनः संधानप्रकरणे उक्तमपि प्रकरणे उक्तमपि प्रकरणादौ तोत्तं स्थाप्यापाकत्रयातिपातनिमित्तैतु स्थाप्यापाकत्रयाति
पातेन विधिनामस्य गृह्याग्नेः पुनरुत्पत्त्यर्थं पुनराधेयं करिष्ये तथा समाहृतं समिन्नाशोपि समाहृतं समिन्नाशनं विधिनामस्य गृह्या
ग्नेः पुनरुत्पत्त्यर्थं पुनराधेयं करिष्ये इति संकल्प्य उभयत्रापीदं पुनराधेयं पुनः संधानं कर्मांतरं नस्य विधिर्नयंतमतेनोध्यते इ
वाक्तव्यत्वं कस्यास्याधिकसंभारात् यथा संभवमाहृत्य ते पुनोत्रयादिगृहादात्तमग्निं प्रतिष्ठाप्य ययुर्हनादिकं कृत्वा कृतवत्
ज्यं संकल्प्य स्तुवेणायाश्चेत्यनयेकयाज्यं जुहुयात् अत्रकारिका तृतीयप्रश्नतीर्तवत्पूजा मतिपातने पुनराधेयमिच्छंति के
चिद्भूत्य विदो जनाः एतन्मूलं शिरण्यकेशी गृह्यास्तत्रे यदि पार्वणा विच्छिद्यत तस्मिन्पथि क्रतेन याजयेद्यदि हो वैश्वानरं पथि
क्रतेन यदि वैष्णवपुनराधेयतिः समाहृतं समिन्नाशो पुनराधेय इत्यते वक्ष्यामि पुनराधेयं नपतस्वामितो मते अथाधेयिकं सांभा
रात् यथा संभवमाहरेत् उपलेपादिकं कृत्वा संभारान्निदधाति तान् संभारेष्वाधेयान् प्रात्रियादि गृहीहृतं ययुर्हनादि
कं कृत्वा संकल्प्य यज्यं च पूर्ववत् स्तुवेण जुहुयादाज्यमयाश्चेत्यनयेकयेति तत्रोभयाति क्रमे उभयाति क्रम निमित्तं अग्नये

पथि कृते स्थालीपाकं करिष्ये इति संकल्प्याग्रये पथि कृते त्वाजुष्टं निर्वपामि इति सर्वं स्थालीपाकवत् तत्र कारिका उभयातिक्रमे
कार्यं श्रुतः पथि कृतो भवेदिति स्थालीपाकाति क्रमेण तु पूर्णमासं स्थालीपाकातिपत्तिं जनिता दोषपरिहारार्थं यथाक्रमं मुख
स्थालीपाकं तथा दर्शं तु दर्शं स्थालीपाकातिपत्तिं जनिता दोषपरिहारार्थं इति विशेषः अन्याग्नौ विशेषः अन्यास्ययं
जनेतु अन्याग्नौ स्वयं यज न निमित्तमिति विशेषः स्वाग्नावन्ययजनेतु स्वाग्नावन्ययज न निमित्तमिति विशेषः चतुर्धपि नि
मित्तेषु अग्रये पथि कृते स्थालीपाकमिति क्रमवत् तत्र कारिका स्थालीपाकं त्वत्तिक्रमे मध्यग्न्याग्नौ स्वयं यजेत् स्वानाव
न्यायजं हापिकार्थः पथि कृतं श्रुतिरिति यद्यमावास्यापोर्यमास्यावातीयाद्यदि वा अन्यस्याग्निषु यजेत यदि वा स्वान्याग्निषु
यजेतेति सूत्रं अग्निपथि कृतं स्थालीपाकं स्थाने पूर्णोदति पक्षे तु पक्षि कृत् स्थालीपाकं स्थाने पूर्णोदति होष्टाभीति सं
कल्प्य स्तुचिद्वा दश गृहीतेनाग्रये पथि कृते स्वाहेति पूर्णोदति जुहुयात् सुवर्णोदति पक्षे तु सुवर्णेनाग्रये पथि कृते स्वा
हेति जुहुयात् तत्र कारिका आज्यं दश कृत् स्तु गृहीत्वा पूरयेत् स्तु तया वाज्यादिति कार्पासा पूर्णोदति रिश्रुते सुवर्णोद
ति वास्यादि हेके याज्ञिका विडुरिति इष्टि पूर्णोदति स्तु वाङ्गीनां पूर्वपूर्व विधिवाभीयां मनिनि बोधा यन सूत्रं अत्रान्यत्रापि

च अपिवा प्रायश्चित्ते पीनां स्थाने तस्यैव देवताये पूर्णोदुतिजुड्यादिति विज्ञायत इति सूत्रं एतस्य सूत्रवृत्तिकारमतेनारध्वद
शं पूर्णमासस्यैव पूर्णोदुतिः अन्यथेयकारमतेन यथाश्रुतपदार्थः अनुष्ठानमप्येवमेव आगुस्यादिना पूर्णोदुतायानिष्ठिप
यीसमाज्यत्रोहयश्चतुर्त्रोक्तदक्षिणाचावश्यं देयमितिसाये प्रातर्मित्युक्तं भाव्यं अर्वाकुराभ्यापरासादभिरायतनाहृदिर्नमते अ
र्वाकुराभ्यापरासादभिरायतनाहृदिर्नमते अ
पये वि इदंत एकं परं उत एकं तृतीयेन ज्योतिषां विशास्व संवत्सरे तन्व आहरे धि प्रियो देवानां परमेज निवेद्य प्रो प्रक्षि
प्य सर्वं प्रायश्चित्तं जुडुपात् तत्र कारिका अर्वाकुराभ्यापरासातुवाहिरायतनाहृदि प्रायश्चित्तसमाप्तं समर्थो जीवितु
यदि इदंत इत्तु चातस्य स्थाने धि प्रक्षिपेत्पुनः आगुत्यादुतिजुड्याहृदि व्याख्या पूर्ववदिति आहवनीयमेव दीप्यमानं अर्वाकुराभ्या
परासादिदंत एकं परं उत एकं मिति संवत्सरे इति सूत्रं राभ्यापरासातुवाहिरायतनाहृदि प्रायश्चित्तसमाप्तं समर्थो जीवितु
इति होत्राद्येकेनोक्तं तस्मिन् स्थिते ध्वंराहवनीयसमीपे स्थिताभ्यस्तत्राभ्याशस्यतीति श्रुता उक्तत्वात् राभ्यापरासा
त्परस्ताहृदिर्नमते तु राभ्यापरासात्परासाहृदिर्नमते निमित्तं प्रायश्चित्तं इदंत एकं मित्युक्तं यासंचाधि प्रक्षिपेत्कत्वा ज्ञेय

पथि कृते स्थालीपाके कुपीत पूर्णोदुतिर्वा ग्रये पथि कृते स्वाहित्ये वरुपं अत्र कारिका अति क्रांतो यदा राभ्यापरासामनो भवेत् च
रुः पथि कृतः कार्यः पूर्णोदुतिरथापि वा यादी त्वनीयादि निस्त्रं इध्माधानात्तरं हविर्दोषु एह विस्त्राते आज्यप्रतिनिधिकत्वात् स्था
लीपाके समाश्रयुष्ट हविर्दोषि स्वाध्वानादियागः पुनः कर्तव्यस्तत्र ध्माधानात्तरं तदेव तास्त्वालीपाके न यद्यिदं तिसकल्यात्
देवताकं स्थालीपाके कुपीत अत्र कारिका इध्माधाने कृतं दुष्टे प्रधानहविर्त्रचेत् तत्कृते जुडुयादाय मउष्टं च जुहोत्यथा एवं
समाश्रयुष्टं तदशुप्रक्षिपेदथे अववाधनादिको यागः पुनः कर्तव्य एव त्विति प्रागाहवनाच्च दोषे पीति सूत्रं अत्रत्यो विशेषो
वक्ष्यते इध्माधात्पूर्वतदेवताकहविर्दोषे तु इध्माधानात्पूर्वतदेवताकहविर्दोषनिमित्तं तदेवताकहविः पुनरुत्साद्य पूर्ववत् समापयेदिति नात्र पुनः स्थालीपाकः
पथेत् अत्र कारिका प्रागिध्माधानतोऽष्ट प्रधानहविषित्वथ तद्विः पुनरुत्साद्य पूर्ववत् समापयेदिति नात्र पुनः स्थालीपाकः
॥ अत्र पूर्वोक्तमेव सूत्रं अंगहविर्दोषे तु निमित्तमंगहविः पुनरुत्साद्य विधे इति संकल्प्याज्यं पुनरन्य गरीतो सुवांगहो मसमाप
येत् अत्र कारिका अगानां च ध्विर्दुष्टं तदशुत्सादयेत्पुनरिति अत्यंतगुणभूतानामिति सूत्रं स्विष्टकृदर्थो वेत् स्विष्टकृद
र्थो वेत् निमित्तमाज्येन स्विष्टकृद्यागं करिष्ये इति संकल्प्याज्येन स्विष्टकृते जुडुयात् स्विष्टकृत्यविबोदोऽयः आज्येन व समापये

दितिकारिकादोषास्तु प्रच्युतेस्तुनरेवः केवैः कोटोर्वाभेधमेविभिः कसास्करुक्रमज्ञा स्विमृत्रस्वेदपुरीषकेः शोभादिरविवाभ
 त्सुष्टुनिस्तुहेवीपितु भिन्नानिचैवसिक्तानिदुष्टानिस्तुः क्षिपेद्वले स्तुष्टुभेदेतुअन्यास्तुवमाहृत्यतयाज्ञुडयाव भिन्नोस्तुचंप्राकु
 दंडं प्रत्यक्षसुक्ष्मं अमोक्षिपत् एवमन्यास्तुपिवानस्तुत्या निप्रा ग्दग्न्याग्राक्षिपत् अत्रकारिकारिका स्तुष्टुचोक्षिपत्ततहीन्यामाह
 त्यज्ञुडयाव विः वानस्पत्यानि भिन्नानिप्राग्दग्न्यानले क्षिपेत् अन्य ग्दग्न्याग्राक्षिपत्ततहीन्यामाह
 रिहा मग्नयेवि विचयेस्वालीपाकं करिष्ये इति संकल्प्याग्नि इयं स्वामिना युगपथे समिधो रहीत्वा तस्मिन्मत्स्येष्टो समारोपये
 त्रेणप्रताद्याऽका गिर इति विभज्यलोकिकाग्निद्वयं प्रतिपद्य स्वास्वात्मिधे प्रयवरोहति निक्षिप्ये ये विविचये स्वालीपाकं
 अग्नये विविचये त्वाज्ञुष्टे निर्वेपा मीति सर्वस्वालीपाकवत् पूर्णादुतिर्वस्तुवा इति वा अत्रकारिका संस्रष्टा यस्त्य ग्दग्न्याग्नि
 रन्य ग्दग्न्याग्निना यदि चरुर्विविचये कार्ये यद्वा पूर्णादुतिर्भवेत् अग्नीर्गुणीर्भवेदोषवि विचित्र्यादिको गुणारति अथाग्नेयह
 दइति सूत्रं भिद्यन्नेद्विविचय इति सूत्रं ग्दग्न्याग्निना हनिमित्तमग्नयेक्षामायस्वालीपाकं इति संकल्प्याग्नेयक्षामाय
 त्वाज्ञुष्टे निः सर्वस्वालीपाकवत् अत्रकारिका चरुक्षामायकतव्याग्नेयहोहपुवेभवेत् इति अग्निवतेक्षामायागाहोह

इति सूत्रं शवाग्निना ग्दग्न्याग्निसंसर्गे तु शवाग्निना ग्दग्न्याग्निसंसर्ग निमित्तमग्नयेक्षुचये स्वालीपाकं अग्नयेक्षुचये त्वा
 ज्ञुष्टे निर्वेपा सर्वस्वालीपाकवत् पूर्णादुतिर्वा अत्रकारिका शवाग्निना तु संसर्गे कुर्वीत शुचये चरुं प्रायश्चित्तं च स्थाने
 योऽदुतिरिह्यते इति संसर्गे निमित्तमग्नयेक्षुचये त्वा ज्ञुष्टे निर्वेपा सर्वस्वालीपाकवत् पूर्णादुतिर्वा अत्रकारिका शवाग्निना तु संसर्गे कुर्वीत शुचये चरुं प्रायश्चित्तं च स्थाने
 पचनाग्निना स्वग्दग्न्याग्निना संसर्ग निमित्तमग्नयेक्षुचये त्वा ज्ञुष्टे निर्वेपा सर्वस्वालीपाकवत् पूर्णादुतिर्वा अत्रकारिका शवाग्निना तु संसर्गे कुर्वीत शुचये चरुं प्रायश्चित्तं च स्थाने
 यत्वाज्ञुष्टे निर्वेपा सर्वस्वालीपाकवत् अत्रकारिका याग्याग्निना तु संसर्गे संवर्गा यचरुं भवेत् इति याग्याग्निना तु संसर्गे यत्वाज्ञुष्टे निर्वेपा सर्वस्वालीपाकवत्
 ग्राम्यचयानादिति हति वेद्युतेन संसर्गे तु वेद्युतेन स्वग्दग्न्याग्निसंसर्गे निमित्तमग्नयेक्षुचये त्वा ज्ञुष्टे निर्वेपा सर्वस्वालीपाकवत् पूर्णादुतिर्वा अत्रकारिका शवाग्निना तु संसर्गे कुर्वीत शुचये चरुं प्रायश्चित्तं च स्थाने
 तत्वाज्ञुष्टे निर्वेपा सर्वस्वालीपाकवत् अत्रकारिका वेद्युतेनापि संसर्गे कुर्वीत शुचये चरुं भवेत् इति वेद्युतेनापि संसर्गे यत्वाज्ञुष्टे निर्वेपा सर्वस्वालीपाकवत्
 न्यग्दग्न्याग्निना दिस्वग्दग्न्याग्निसंसर्गे दिवेद्युतेन च स्वपि निमित्तं संकल्प्योत्तरं तमग्निसमिधिसमारोप्यलोकिकाग्नि
 प्रत्यवरोह्यते तं निमित्तं प्रायश्चित्तं कुर्वीत अत्रार्थो मूलं प्रायश्चित्तं प्रदीये याज्ञिकानुष्ठानं च पर्वण्याशुपाते तु पर्व
 ण्याशुपात निमित्तं अग्नयेष्टुभृते स्वालीपाकं पर्वण्याशुपाते तु कुर्वीत भृते चरुमिति पर्वण्याशुपाते तु पर्वण्याशुपाते तु पर्वण्याशुपाते तु

ग. सा. प्रा.
२५

तिमंत्रेणानष्टकपालसंधानद्वयेणसंधाय अभिन्नो धर्मो जीरदानुयंत आतस्तदगमुन इध्मावेदिः परिधयश्च सर्वयज्ञस्या चुरनु संत
नो मित्रयस्त्रिंशतंतवो ये विततिरयदं यत्तं स्वधया ये जंत तेभिस्त्रिंशतिर्दध्ना यतत्र स्वाहायसो अद्येतु देवानिति द्वाभ्यामशुकपा
लं पाक्षिपेत् ततः कपालांतरं प्रोक्षणादिक्रत्वा याजयेत् कपालोपधानकाले निहितो गारे पुरोडाशोपधानासूर्वं मनु गते सति आ
ज्यं संस्कृत्य मनस्वतीं दुत्वा पुनः कपालं गारं निधाय प्रत्युहदिति दपो नस्तु त्रैवोदासनकालादन्यत्र पुरोडाशपतनो दुगादि गणः
त्रायश्चित्तं सनु प्रागेवातः कपालं स्यादु चि संसर्गे तु कपालाश्च चि संसर्गे निमित्तं प्राय अत्रु चि संसर्गं कपालं अभिन्नरतिपूर्वो
क्ताभ्यामत्राभ्यासत्रुप्रक्षिपेत् अत्रोक्तानां प्रायश्चित्तानां कारिका अत्रुता य योऽप्रीयान्नवान्नं यदिवेततः वेदवानराय कर्तव्यं
अरुः पूर्णादुतिस्नुवा द्विषदन्नयदा भुंते तत्राथेष विधिर्भवेत् कपालनाशो येष स्यादु वणाकर्मनामनि कपालांत दुवे द्विन्मं प्रागेव
वणाद्यदि नदातत्रोक्तमंत्रेण कपालं संधाय य अभिन्नो धर्म इत्याभ्यामशुप्रक्षिपेत् पणादया तच्चेदशु चि संवधमाभ्यामेव क्षि
पेज्जले सूत्रमथैवमेव मन्मयारं तस्याऽशु चि संसर्गे निमित्तं प्राय तस्तेव नेदने तु मेद निमित्तं प्राय भूमिर्भूमि मगान्मा
ता मातर मायागमत् भूपरगत्पुत्रः पशुभिर्यो नो द्वेष्टि समिधतामिति मंत्रेणाऽशु चि संसर्गं मन्मयांतरं भिन्नं वाशु निक्षि

पेत् पात्रांतरं योजयेत् तत्र कारिका अन्यत्राशु चि संबंधमन्मयं भिन्नमेव वा भूमिर्भूमिति मंत्रेण प्रक्षिपेद्वतेदले सूत्रमथैवमे
व मन्मयाकर्मणि पुरोडाशस्फुट निमित्तं प्रा तस्यैवोत्पत्तने तु उत्पत्तने निमित्तं प्राय किमुत्तलसि किमुत्पेः शातः शाते पिरा
गरि अघोराय क्षियो भूत्वा सीदसीदतं स्वमासीद सवनं स्वां उभयत्राप्यनेनेन बहिषि निधाय माहिंसीदं व प्रेरित आज्येन तेजसा
ज्य स्वमातः किंच न शरिषः योगक्षेमस्थशात्या अस्मिन्तसीद बहिषि उभयत्राप्यनेना भिमंत्रयेत् अत्र कारिका भिद्ये
दिपुरोडाश उडु छेद्यथायदि किमुत्पत्तसि मंत्रेण बहिषेत् निधाय च अभिमंत्रयेत् तं च माहिंसीरिति मंत्रतः सूत्रमथैव
मेव यजमानो जीवति मृतश्चाष्ट्रवयेत् जीवतः स्वस्यस्य मृतश्चाष्ट्रवण निमित्तं म प्रथे सुरभि मते स्वादीपाकः पूर्णादु
तिपक्षि पूर्णादुति करिषे अत्र ये सुरभि मते स्वाजुष्ट नि अत्र ये सुरभि मते स्वाहे तिरो मः प्रयंते मृतश्चेष्टाष्ट्रयजमानो
नु जीवति अत्र ये सुरभि मते च रुहोमः पूर्णादुतिस्नुवा इति कारिका सूत्रमथैवमेव यमलं जनने तु भाषो या गो वी यम
लं जनन निमित्तं मरुज्यः स्वादीपाकं कशे मरुज्यत्वाजुष्ट मरुज्यत्वा इति पूर्णादुतिर्वी अत्र कारिका अथ यस्य वधू गोर्वाज नये
तयमोततः मरुज्यश्च रुकुं योस्त् पूर्णादुति मथापि वा सूत्रमथैवमेव ह्यमानादुतिस्कंदने तु बहिरादुतिस्कंदन निमित्तं

प्रायः देवांजनमग्न्यस्तस्यनीशीरबनुवर्धनं भूतिघटेनमुच्यते यतोयत्पतिमहंस भूपतये स्वाहा भूतानां पतये स्वाहा यत्तस्यत्वा प्रमया भुवनपतये स्वाहा १
 नम्याभि मया प्रतिमया द्वा श्वस्वद इत्येतन्मंत्रेणतामाहुतिमभि नृदयत्तर्ष्णी मग्नौ प्रक्षिप्य सर्वप्रायश्चित्तं जुहुयादित्तिष्ठन्मते
 कारिकामतेतु देवांजन इत्यादिप्रतिगयो इत्यनेन मंत्रेणतामाहुतिमभि नृदया द्वा श्वस्वदप्रथमो अनुष्मिन्मंत्रेण योतिमनुयश्च हवः
 समानं योतिमनुसंचरंतं द्वां जुहोम्यनुसहोन्ता इतितामाहुतिमग्नौ प्रक्षिपेत् नात्र स्वाहाकारः कारिका आहुतिद्वयमाना तु
 बहिर्स्कंदेववै यदि देवांजनमग्न्यस्तस्यनीशमिच्यतेनानि नृदयत्तं द्वा श्वस्वद इत्याहुतिद्वयप्रक्षिपेदनेपुनः इति क्रमेण तत्तु वृत्तौ तेय
 सूत्रमप्येवमेव अनाहुतिषु पहविः स्कंदनेतु स्कंदन निमित्तं प्रायः देवांजनमग्न्यस्तस्य भूमिघटेनमुच्यते भूपतये भूतानां य
 जस्यत्वा प्रमयाभि मया द्वा श्वस्वद इति मंत्रेण स्कंदन विमभि नृदयत्तं सर्वप्रायश्चित्तं जुहुयात्तान्यतः अवशिष्टेन प्रवरे केषाभावे पुन
 र्मंत्रनिर्वापादिदुर्गोक्तं सर्वप्रायश्चित्तं च देवानां जने तिसर्वत्र स्कन्तं त्वामि नृदयत्तं वि निति मितानेतरं सर्वप्रायश्चित्तं भवेदिह आ
 यस्संस्कारा प्रागवयो दोष उत्पद्यते तदायस्संस्कारा प्रायश्चित्तं कुर्यात् प्रागेवोच्यते दोष आयस्संस्कारतो यदि प्रायश्चित्तं भ
 वेदायस्संस्कारानंतरतः सर्वत्राहुतिमात्रस्य स्कंदने प्रायश्चित्तमिच्छते आहुतिप्रमाणं च रुद्रव्याणां च गुष्टपर्वनात्र स्कंदने

द्विदेवपदनाहुतिमात्रं

प्रायश्चित्तं यदनाहुतिमास्त्वविलं प्ररुपापयेत् सुवविलं चां गष्टपर्वप्रदेशानपयेत् कठिणद्रव्याणां त्वगुष्टपर्वमात्रस्कंदने
 प्रायश्चित्तं यदनाहुतिमात्रं हि प्रदेवसेत्यापस्तंबत्रं मत्स्यग्रीहविधीनेवेद्यास्तीर्णं च बर्हिषकुचैवि प्रस्य पाणो च स्कंददोषानविद्य
 ते इति श्रियोक्तं अग्नौ स्कंददोषापवादः सपाकसमयेतरविषयः तत्रतापादुल्लेकनिष्ठावादे प्रायश्चित्तान्ना नात कूचै अग्निहोत्रे प्र
 सिध्यः देवताव्युक्रमेषु देवताव्युक्रमेषु देवताव्युक्रमनिमित्तं प्रायः यद्देवा इत्यस्याभितपामरुतस्त्रिष्टुप् तत्तद्व्युक्रमनिमि
 त्तमाय होने यद्देवा इति पातयानिवाचाचप्रयुती देवहेकनं अरायो अस्मां अभिदुक्ता यतेत्यत्रास्मिन्नरुतस्तं नि धेतनस्वा
 हा इति ब्रह्माव्युक्रमाज्याहुतिं जुहुयात् सर्वप्रायश्चित्तं जुहुयात् यजमानः स्वर्गहेतुस्वयं द्रव्यं ब्रह्मणे दक्षिणा दद्यात् ब्राह्मणा
 वेयदेवेति स्वयं जुह्वाऽन्यस्मै ब्राह्मणा यद्रव्यं दद्यात् इदमेव प्रायश्चित्तं मंत्रव्युक्रमे द्रव्यव्युक्रमे अवदातव्युक्रमे यागव्युक्र
 मे इत्यादितत्र व्युक्रमेण देवते अनुवाक्य इत्यादि सूत्रं कारिकाया मपि व्युक्रमे देवताना तु संकल्प्यादौ भवेद्यदि मंत्राणां व्य
 क्रमस्तद्देहो म काले भवेद्यदि मध्याह्नं वाह्यं तत्रैव व्युक्राम मभवेद्यदि द्रव्याणां व्युक्रमस्याच्चेत्तथानिर्वापणादिषु

ज-ज्ञा-ज्ञा-

यद्वा देवाः सचात्रमाजुः याज्ञस्ववाङ्ति यन्मुख्यं स्वर्गहेद्रव्यं हीमकर्त्रे ददाति तदयत्नमानं शुभं यात् ब्रह्मा भावेऽनुवाङ्ति कस्मै वि
द्वास्तु यायस्मिन्मर्षे द्रव्यं ददाति तदहोतव्ये काङ्तिश्चात्र व्याहृत्याख्यं समुच्चयात् यागाप्रोक्तं युक्तं मन्त्राते सति ह्येदेवा इत्याद्युक्तं
प्रायश्चित्तं क्रत्वा यागं कुर्यात् प्राय्यागात् व्युत्क्रमेणाते इदं कृत्वा यजेत तः विहितदेवतायागोत्तरं व्युत्क्रमेणाते सति यद्यो दे
वा इत्यादि प्रायश्चित्तं मेव कुर्यात् न पुनर्यागादिति अविज्ञाते विपर्यये विहितां देवतां स्मरन् इष्टं वा स्तत उर्ध्वं तु व्युत्क्रमेणाव
गमे सति प्रायश्चित्तं मिदं क्रत्वा यागं नावर्तयेत्तदा यदा विहितदेवतायागोत्तरं विहितदेवतायागादयं ज्ञातं यद्वा देवा उक्तं
प्रायश्चित्तं क्रत्वा विहितदेवतायागः पुनः कर्तव्यः यदा त्वे विहितां देवतां स्मरन् इष्टं वा स्तदा प्रायश्चित्तं मिदं क्रत्वा यागं चा
वर्तयेत्तदा यागात्मागित्यादौ ह्यतिरथेव मेव हविषाः पाके तु अपक्वेन हविषा यागं समाश्रयागसाधनी मूलहविरवधत्ता
निमित्तं चरुः शरावपरिमितग्रीहिनिष्पादितौदनैश्च तुरो ब्राह्मणान् भोजयिष्ये संकल्प्यान्त मोददन् क्रत्वा च तुरो ब्राह्मणान्
न भोजयेत् एकभोजनपर्याप्तमन्नं शराव इति कारिका यदा हविषि पक्वे स्यात्तेनैव हविषा यजेत् चतुःशरावमात्रं तु प

चेद्दीहिभिरोदने भोजयेतेन चान्नेन चतुरो ब्राह्मणानथ हविषिडुः श्रुतइत्यादिस्तत्रं यद्वा बोधा यन मलासु रोडाशादौ हविष्याश
तेन द्रायस्वाहेति स्तुवाडु तिडुयात् तैनेव हविषा यनेत्त हविषा द्रव्यवा यवे स्वाहेति स्तुवाडु तिडुत्वात् तस्तेनैवांशुडुयात् सूत्रमथे
वमेव हविर्दाहेतु यदा वदानपयो समदग्धं लभ्यते तदा तेनैव यागेन तत्र वैशेषिकं प्रायश्चित्तं यदा त्ववदानपयो समदग्धं ल
भ्यते तदा तावन्मात्रेनैव यागं कृत्वा तत्र शेष समाप्य हविर्दाहिनिमित्तं पुनर्वागेनैव तिस्रं कल्याणाधानादि पुनर्वागेन कुर्यात् ब्रह्मधर्मदग्धं करिष्ये
वा किंचिदेव यदा हविः शिष्टेनेष्वा पुनर्वागः स्यादरभ्यादितस्तदा सूत्रमथेव मेव यद्वा बोधा यन मलासु रोडाशादौ हविष्याश
हानिर्भूतं यद्दं शिष्टेन प्रधानं कुर्यादप्येन त्विष्टकृतं प्रतिपत्तेलौ पद्म बोधा यन सूत्रमथेव मेव सर्वं हविर्दाहेतु सर्वदा हनिमित्तं
पुनर्हविरेतरेवोत्पत्तिकरिष्येदिति संकल्प्य तस्मिन्नेव यागे पुनर्निवापारिह विरंतरं वोत्पत्तिकर स एव यागः समानीयः पु
नर्वात्सरीत्या यागाहृतिः सूत्रमथेव मेव कृत्स्नं दग्धं यदा तु स्यात्पुनरुत्पादयेत् हविः स एव यागः कर्तव्यः पुनर्वागस्तु तेन
तेनैव तिस्रं कल्याणाधानादि पुनर्वागेन कुर्यात् ब्रह्मधर्मदग्धं करिष्येदिति संकल्प्य तस्मिन्नेव यागे पुनर्निवापारिह विरंतरं वोत्पत्तिकर स एव यागः समानीयः पु
नर्वात्सरीत्या यागाहृतिः सूत्रमथेव मेव कृत्स्नं दग्धं यदा तु स्यात्पुनरुत्पादयेत् हविः स एव यागः कर्तव्यः पुनर्वागस्तु तेन
तेनैव तिस्रं कल्याणाधानादि पुनर्वागेन कुर्यात् ब्रह्मधर्मदग्धं करिष्येदिति संकल्प्य तस्मिन्नेव यागे पुनर्निवापारिह विरंतरं वोत्पत्तिकर स एव यागः समानीयः पु
नर्वात्सरीत्या यागाहृतिः सूत्रमथेव मेव कृत्स्नं दग्धं यदा तु स्यात्पुनरुत्पादयेत् हविः स एव यागः कर्तव्यः पुनर्वागस्तु तेन

३. सा. प्रा.

२८

नाभुवंच सुराधनमह्योः स्वाहा अग्निं ब्रह्मस्य त्वमिन्द्र इदं स्वाहा अग्नय इदं भुवः स्वाहा वायव इदं सुवः स्वाहा सूर्याय इदं
भुवः सुवः स्वाहा प्रजापतय इदं स्वाहा ब्रह्मण इदं यस्मिन् विना यथा प्रदं वनं गच्छते नित्यं न सिद्धं निधुवि स्वाहा यत्किंचैव वरुण
देव्येनैभिर्द्रोहं ननु ध्या अश्विनसि अचिती यत्तव धर्मा यथोपि ममानस्तस्मादेन सो देवरीषि स्वाहा कितवासा यद्विपुर्नदी वि
यद्वाघास्य मुत यन् विद्य सवीता विष्णुसि धिरे वदेवायाते मवरुण प्रियासः स्वाहा तिसृषु पिवरुण देवं इति तिस्रः तंतुं तंतं
प्रजसो भानुमन् विहिज्योति अ देव्यं जने स्वाहा उडुध्य स्वाग्ने प्रतिजा गृहे न मिथा पूते संस्तु न धाम ये च पुनः अरवं स्वापितरं
युवानमन्वातां सीत्त्वयितं नु मेतस्वाहा अयस्त्रिजालं तं यो वेतिस त्तिरेय इमे यत्तं स्वध्यामं दते तेषां छिन्नं प्रत्येन दृधामि स्वाहा
महिवा जयेतु स्वाहा तिसृषु ग्रयेतं तु मेत इदं तृतीयां देवेभ्य इदं वा अन्व अग्निरुपसाम अमरव्यदन्व हा नि प्रथमो जात वे
दसः अनुसूर्यस्य पुरुत्रा चरमी ननु द्यावा पृथिवी आततान स्वाहा अग्नये जात वेद मनोज्योतिर्गुपता मा ज्ये वि छिन्नं
घृतेन स्वाहा ज्योतिष इदं भूरग्नये च पृथिव्ये च महते च स्वाहा अग्नये पृथिवी महत इदं भुवो वायवे चांत रिक्षाय

२८

च महते च स्वाहा वायवे च रिक्षाय महत इदं सुवरादित्या यच्च दिवे च महते च स्वाहा आदित्या अदिवे महत इदं भुवः सुवश्चंद्रं मसे च नक्ष
त्रेभ्यश्च दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा चंद्रं मसे नक्षत्रेभ्यो दिग्भ्यो महत इदं सत्यत अग्रे स मिधः समजिदं घृतेन स्वाहा अग्नये स प
ति इदं प्रजापतेन त्वदेतान्यन्यो वि रयीणां स्वा प्रजापतय इदं अयमिहा दिग्गणः सत्रमधेव नव निदा इती च होतव्ये व्याहृत्यः प्र
णवाधिका वारुण्यस्तु मय्यश्चान्यभि चाधमनस्वती महाव्याहृत्यः सप्तप्रजापत्यतयेव च ससे तिसृपते अग्रे इति मत्रोक्तिः एक
विंशति मेत्रो मिहा दिग्गण इति प्रायश्चित्तं प्रदीपात्तं एवं इत्वा पुनरन्यद्वा विनंरुय्य देदायेन वायनेन काच्यतो मित्तवयोः पुन
निर्वाप एव इत्युक्तं प्रायश्चित्तं चंद्रिकायां अत्र बोधायन सूत्रे अथ यदिसर्वमेव दग्धं स्यादपोभ्यवहृत्य मिदा इती इत्वा धान्वनि च
पेदायेन वा प्रचरेत्सैव तत्र प्रायश्चित्तमिति चरैश्च मागे प्राग्दिशित पादक सिते अग्नये स्वाहेति स्नुवा इति यदि दक्षिणतः य
माय स्वाहेति यदि पश्चाद्गुणाय स्वाहेति यद्वातरत्रः सोमाय स्वाहेति युगपत्सर्वत उक्ते के सर्वा इती जुड्यात् विदिक्षुस्ते के
व्याहृती जुड्यात् उ रस्ति के च रुमा ज्येनाथाय यति आथाय स्वसमेतुते वि संते पयो सि समुयंति वा धिघ इति द्वाभ्यामिदा
इती च देयन्म आत्मनः पुनरग्निरिति जुड्यात् चर्वाक्षेनां निःस्वविडगा दिग्गणः प्रायश्चित्तं इगा दिग्गणः प्रागेवोक्तः इति दी

म. मा. प्रा.
२२

वाक्यं अत्र बोधायनसूत्रे यस्मै यस्मै दिव्यत्वे कंतस्यैतस्यैव देवतायेस्तु वाङ्मतिर्जुड्यात् अदि प्रागग्रये यदि हस्मिन्तो यमाय य
दि प्रश्नाद्गुणाय यद्युतस्तः सोमाय दि सर्वत एवो स्मिन्त्येताभ्यः सुवाङ्मतीर्जुड्यात् माङ्गिनायाय पत्या
याय स्व सत इतीति पाकास्वै हविषा कशाद्य पहती प्रक्षालने प्रोक्षणेन वा रुधि इत्युक्तं मा पदेव्य अवदानं दुष्ट चेतन एव पु
नरवदा यजुयाद मध्यास्वैर्वातो वस्तं यदि दुष्ट हविर्भवेत् तस्यैव हावियो वद्यन्मध्यास्वैर्वाधुतः पुनरिति कारिका सर्वत्र ह
विदेवतायाऽपानुवाक्यानां कुता इ भेषे घत रिते विपर्यासे च त्वन्तो अग्रस्य त्वन्तो अग्र इत्येताभ्यां सुवाङ्मतीर्जुड्यात् अस्य बो
धायनसूत्रे विस्तारः उतस्य भेषो न्नाशे अमो पततं दुतस्य भेषो नाशे वा तस्य नाशः तत्र त्वेनः सत्त्वं इत्याङ्मतीर्जुड्यात् पुन
स्त्वनो देवदाय यजेत् एकावदानाद्यकरणे यागास्वैर्वातं सतित्वन्तः सत्त्वं इत्याङ्मतीर्जुड्यात् पुन विस्मृता वदानयवदाय य
जेत् एकावदानादियागे तत्त्वं नः सत्त्वं इत्याङ्मतीर्जुड्यात् पुनर्यागः कार्यः कार्यः हविषामेतरायः एकावदानाद्यकरणे
वदु हविस्कर्मेणि एवस्य हविषोः करणं वा हविषा विपर्यासः देवतायाऽपानुवाक्यानां एकस्य विस्मरणमेतरायः विपर्या
सस्तु व्यात्यासः आङ्मतिर्वाङ्मते नीराः यथा अविज्ञात देवता इतं नश्यतीति अयं माङ्मतेर्जुत भेषः आङ्मतिरुत भेषस्तु

२२

व्याकर्मप्रयोगसमाप्तिस्तावदाङ्मतेरकरणं तत्र सर्वत्र त्वन्तो अग्र इति ह्ये सुवाङ्मतीर्जुड्यात् हविदेवताधर्मीयां याऽपानुवाक्यानां पार्वणाद्यं
गहोमानां च यन्त्यासे हे सुवाङ्मतीर्जुड्यात् याऽपानुवाक्योः परस्परव्यत्यासे यथा तद्देवत्यान्ययाऽप्यायागे क्रते पितृन् सत्त्वं इत्याङ्म
ती एव न पुनर्यागः अंतरितान्मते जपेत् भिन्नदेवत्यायाऽप्यायागे क्रति पितृन् नः न इत्याङ्मतीर्जुड्यात् पुनर्यागं कथं यदि ति दीपो तं अ
त्रापस्तव सूत्रमपि त्वन्तो अग्रस्य त्वन्तो सर्वत्रांतराय विपर्यासे चैता आङ्मतीर्जुड्यात् पार्वणाद्यं गहोमानां च यन्त्यासे अयात्रत्या
दय आऽप्यायागादयो वा यो यो मास स्थापाके अग्नीषोमो प्रधानदेवतेन यो हो च रुद्रप्रपणपक्षि हो च रुद्रा गोवातत्रा यो च रुद्रा गो
न अग्नीषोमीय च रुद्रागेन अग्रेययागः क्रतयः तत्र हन्तो सन्निहितत्वात् तस्य कार्योतरस्य चाभावात् स्मिन् सन्निहिते सति इत्येद
व्यातस्त्वापपादनमत्राक्य रतितस्मादेवं क्रत्वा पक्षे देवेति प्रायश्चित्तमेव कुर्यात् अत्र व्याहृति होमश्च कार्यः एतद्विपर्यासांतरित
इत्यत्रैवोक्तमिति ह्यत्रि एव दर्शयिष्ठं पितृन् अथ दीपो तं सर्वत्र हविषि स्थिते भागेन ये स्त्वनो देवदाय पुनर्यागः हवि कार्यः ४
य विधमाने हविरन्निरुच्य यागः कार्यः त्रक्रांतमायेन सप्ताय पु र्यो गोवा सर्वत्रावदाने आङ्मते हविषि द्वाषदग्ने जव
तं हविर्गृहीतं न स्म निवा प्रक्षिप्य त्वन्तः सत्त्वं इत्याङ्मतीर्जुड्यात् पुनरायतनादवदाय मे घजेत् अवदानानंतरं पुरोडाशा
दादा पादं न तेन हविषा प्रधाने यागे क्रत्वा इष्टं मनु प्रक्षिप्य त्वन्तः सत्त्वं इति हे सुवाङ्मतीर्जुड्यात् ध्रुवाभ्यां स्विष्टकृदा

६. स्तोत्रा-

३२

अथान

स्ववाय आग्नेवाय कपालस्तमेव मग्निपथि कृदुणमिश्रिष्टं हृत्वा यतेत आहवनादि गदेवा सेपयिष्यते त्रिदिशोऽपि
नातिपन्नयागः अथवापुर्णदूतिगन्धभागांतरं बुधीत अयं चतुर्थः पञ्चमस्तु तत्वाहमार्तिपुत्रो नाकुम्भमिदं
मार्गं प्राजापत्युत्तं प्रायश्चित्तं हृत्वा प्रासकादीनस्तुलीपाकं आग्नेभागांतरं अग्नये पाथि सुते स्मृतं तौ पुनः
त्वात्रस्तुलीपाकं होमादिगोपसमापयेत् मयेहं किञ्चित्तनुममथुत्तं वासुद्विर्वाप्य तस्य गोपकायै विष्णवे
पाककरणे प्राजापतिः इति वापुर्णमासं वा सुस्वाध्यासं च मेव वा तस्मिन् ऋक्पादेन हवीरुर्न श्राप्यते मिति
इति पूर्णमासस्तुलीपाकायुक्तानि प्रायश्चित्तानि सर्वं पुनस्तुतिवेत्तु तस्तुलीपाकं पुनश्च यथापुनः श्राप्यते
पितृतेजस्तज्जकारयत न निमित्ते पुनः प्राणीत्यस्य वदना काथोपचमहा यस्तुतिपुनः तत्तन्महापुनः प्रायश्चित्तं
तस्वया चतुर्ग्रीहीतं होष्यामीति संकल्प्य सखदा ज्येष्ठ्या चतुर्ग्रीहीत्वा मनोऽप्यो निमेषता मने स्यात्ति पादं गोपी
यनरुद्राहं कोवे ये संश्वसुते न स्यान्मन्त्रं यत्ते वापितुं यते मनस्तथा इति स्तुत्रं वाप्यति तं विधीयत
कृत्वा कापं स्वतुमतिमिरुः इति कारिका उपवासपक्षे तु तत्तन्महायज्ञोपनिमित्तं तिष्ठति सोऽनुमती मिहो मन्त्रस्तुत्यावा रूणी गोप

करिष्ये नतु नन्वं ज्ञतसोऽहं ध्यस्वाभे प्रलिता यद्येन मिष्टा पूर्णं सः स्तुतेथामपं पुनः कृण्वंस्त्वा पितरं युवातमन्वातां सीत्व
यितुं मेतं स्वाहा त्रयस्त्रिंश नंतवो यविततिरेयत्तमं यत्तं स्वधया ददेते तेषां छिन्ने प्रत्येतद्ध धामि स्वाहा द्यध मो देवा अ अथ
स्वाहा स्तुवेण हीमस्ति स्तुधय प्रयेतं तु मत इदं ० ० अवतेहे को वरुण ० इमे मे वरुण भू धी रव ० तत्वा या मिन्न ह्यणा वदमा
इति चतस्रावारुणी जं पेदितिकारिका सर्वेषां महायज्ञानां दशाहं वा द्वादशाहं वा लोपे च तस्तु भिर्वा रूणी मिहो मंतं तुम
तस्तुलीपाकं च करिष्ये इति संकल्प्य न्वाधानोत्तरं आग्नेभागांतरं वरुणं चतुर्वारं आग्नेन अग्निं तं तुमति चरुणाग्निं
अथ हृत्तमिल्यादि पूर्णपात्रनिधानांतेऽप्रयेतं तुमते त्वाजुष्टं निर्वपामीत्येवस्तुलीपाकं प्रपथित्वाऽज्यभागांते ज
यंतं हं उदुत्तममिं मे वरुण तत्वाया भीति च तस्तुणो अजीगर्तः शुनः शेषः स ह्युत्रि मो वैश्वामित्रो देवरातो वरुण
अथ हृत्तमिल्यादि पूर्णपात्रनिधानांतेऽप्रयेतं तुमते त्वाजुष्टं निर्वपामीत्येवस्तुलीपाकं प्रपथित्वाऽज्यभागांते ज
यंतं हं उदुत्तममिं मे वरुण तत्वाया भीति च तस्तुणो अजीगर्तः शुनः शेषः स ह्युत्रि मो वैश्वामित्रो देवरातो वरुण
तंतु मंतं स्वाहेति च रुद्रस्तुलीपाकं चतुर्कमेदोपसमापयेत् दशाहं वा द्वादशाहं वा विनिहते तु सर्वशः चतस्रो वारुणी
कुलाकारं स्वतुमतिमिरुः इति कारिका उपवासपक्षे तु तत्तन्महायज्ञोपनिमित्तं उपवासं कथं स्नातकं जलकोपे तु स्नात

म. सा. प्रा.

३४

कचतलोपनिमित्तं उपवासंकरिथे. एवमष्टकाद्याकर्मस्वपिततत्कर्मलोपनिमित्तं उपवासंकरिथे. अलुताभ्यंतमं यत्तं पेच
नां स्वाष्टकारिषु उपवासंनशुद्धिः स्यात्सु मंतमतमोदृशं स्नातकचतलोपेत्प्रायश्चित्तमभोजनमिति कारिकात्तानिभा
यश्चित्तानि समाप्तानि. अत्रकारिकात्तलोपेत्प्रायश्चित्तमभोजनमिति कारिकात्तानिभा
विच्छिद्यते. नतः आत्मरोपणपक्षे तु होमो विच्छिद्यते यदि. आह्लादशदिनादवागृह्यं विच्छिद्यते न तद
तियद्वाक्यत्रयं कस्मिंश्चिपुस्तके लिखितमस्ति तन्निमलं बहुपुस्तकेषु दृष्टत्वा होत प्रयादावाशुदृष्टत्वा च न्वष्टक्या
करणे प्रायश्चित्तोत्तरमधिधाने. एभिर्द्युभिर्जपेत्तत्र शतवारं नुतदिने. अन्वष्टक्ययदावरन्पसे पूर्णयाति सवेदेति. अन्व
ष्टक्याकरणनिमित्तप्रत्यवायपरिहारार्थं शतावृत्त्यधुभिरस्ति मंत्रजपं करिष्ये. एभिर्द्युभिः कृण्वेः मस्कएवोजगती. अ
न्वष्टक्याकरणनिमित्तप्रत्यवायपरिहारार्थं जपे विनियोगे. एभिर्द्युभिः सुमना एभिरिदुभिः. रमे महिदुति मंत्रं शतवारं जपे
त. आश्रयणादिपाकयज्ञानां मध्ये न्यतमस्याकरणे प्रायश्चित्तमहप्रज्ञापतिः. हावयं होमशतं रयलुप्तमाश्रयणादि
दिकं सुसमर्थके आदित इति पाठः. प्राजापत्येन शुद्धयेव पाकसंस्था सुचैव हीति. एतदनुक्तप्रायश्चित्तानां प्रवणाक

३४

मेसपेवलि आश्वयुजीकर्मो आश्रयणप्रत्यवशे ह्यप्रायश्चित्तमिति गंतव्यमित्युक्तं प्रयोगपरिज्ञाते. अमुकपाकय
ज्ञाकरणज नितप्रत्यवायपरिहारः अमुकप्रत्याग्नायेन प्राजापत्ये निमित्तं प्रायश्चित्तं. अथ पिंडपितृयज्ञेऽतिप्रणीत
नाशे तस्मिन् होमपक्षे सर्वप्रायश्चित्तमेव न पुनरतिप्रणयनं कार्यं कायाभावात्. तस्मिन् होमपक्षे पिंडप्रक्षेपपक्षे च
प्रायश्चित्तं कृत्वा पुनर्मंत्रेणातिप्रणयनं कार्यं तत्र प्रसंगादपस्तवीयानां अतिप्रणीतनाशे तस्मिन् होमपक्षे अहमपक्षे च
सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा पुनर्मंत्रेणातिप्रणयनं कर्तव्यं. तत्र तस्य पुनरहोमपक्षेऽपि विधानात्. पिंडपितृयज्ञाकरणे प्रायश्चित्तं. पितृय
ज्ञस्यत्वमावास्यायामननुष्ठाने तस्यायश्चित्तत्वेनेवेश्वानरश्चरुवतिनपुगः पितृयज्ञः तस्य गणकालाभावात्. स
सर्वनिर्णयसिंधो पराशरमाधवीये कात्यायनः. पितृयज्ञात्पयचेव वेश्वदेवाय ये पिच. भोजने पतितान्यस्य चरु
वेश्वानरो भवेदिति चरुस्काकीपाकः. पिंडपितृयज्ञाकरणप्रत्यवायपरिहारार्थं अग्नये वेश्वानरस्काकीपाकं करिष्ये
अग्नये वेश्वानरायत्वाजुष्टे नि. सर्वस्काकीपाकवत्. अथवा पिंडपितृयज्ञलोपे बोधायनापस्तंबमतांसे ग्रहेण
सप्तहोत्राचतुर्गृहीतजुड्यात्. पिंडपितृयज्ञलोपसप्तहोत्राभिति बोधायनस्त्रात्. महाहविर्होता सप्तहविरेव

५-५-५
३५

कुं प्रच्युतव्यामा अग्रीत अच्युतनता उपवक्ता अनाध्वप्रतिध्वप्रमदस्याभिगुरो अस्थेयाडकाता वाचस्पतेहत्
विधेनानन विधेमतेनाम विधेस्वमस्माकेनाम वाचस्पतिः सोमपात्रमादेव्यस्तनुं हेदिमामनुय नमोदिवे नमः एधि
व्येस्वा वाचस्पतेब्रह्मणदं बोधायनमता यहविकल्पः इति श्रीमदारोपनामकुलक्ष्मीधरभट्टसुनुनारायणभट्ट
कृते गृह्याग्निशागरेष्ठाक्षीपाकादिप्रायश्चित्तविषयवृत्तिरूपं अथ इत्युक्तं द्वितीयं मलमूत्रपुरीषलोहितरेतोभि
रुपहतं वस्तु मदा हिः प्रक्षालनाकुलं अथ विनास्पृष्टं वस्तु प्राक्षणाकुलं अथ जिनं वासः स्त्रजं वा प्रक्षालितमुत्तरी
यंकुर्यान्नना प्रक्षालितं अथ प्रक्षालितं नवं वस्त्रं आनदीक्षामुनपरिदध्यात् अथ प्रक्षालितं नवं वस्त्रं कर्मसु नो यं उपर
पुरोयुक्तं कृष्णा जिनं वस्त्रं वा नोपयुज्यात् वेद्यं मूत्राद्युपहतायां उपहतदेशं भूमिदृढा चैका मया द्विरुपलेपनाकुलं अथ
सुदृग्मया मुपरि अदृढा चैका पलेपनाकुलं अथ आद्रायां वेद्यां मूत्राद्युपहतायां उपहत प्रादेशासुरीष सुदृग्म
मेध्या मरुदव्यत आहव्यकरदत्तोपनाकुलं अथ व्यंतोपहतायां कर्षणादिहृत्वा गोभिराक्रमणं स्वननदहनाभिर्वर्षणा
दिभिर्व्यस्तं वा श्रूयते अथोपहतं चैकं पलेपनसामस्त्रं योऽंमारुतं च श्रूयते उपहतायां भस्मा उपलेपनादिस्त्रेष्ठायां निहितं कु

३५

शोध्यादिना प्रक्षालनात् ३ हिः यत्तार्थं स्त्रयादिभिराहतानां काष्ठयुपादीनामभ्युक्षणाकुलं अंगुलीरुलप्रमाणां समिधाम
न्योपहतोप्राक्षणाकुलं इधमप्रणीयनामध्यापरिध्यादीनामन्योपहतोप्राक्षाल्याविशेषणाकुलं जुह्वादीनां दारुमस
पात्राणां बुध्निपर्वं मुक्तिश्च पुरीषस्पृष्टानामवलेखनं प्राक्षणाकुलं जुह्वादिना स्मार्तद्वी उक्तिश्च पुरीषणवुः पूर्वस्पृष्टानां
प्रक्षालनाकुलं उक्तिश्चैकोपहतानां दारवाणां तदक्षणां प्राक्षणाकुलं अथ व्यंतोपहतानां तक्षणां समर्थानां मंत्रपात्रांत
रं गृहीत्वा भूतार्थं मयि मंत्रोपहतं मसुप्रक्षिपेत् भूमिर्भूमिमगादिति सादितानां पात्राणां इध्यावर्हिः प्रभृतीनां अपि मूत्राद्युपहतानां
त्याग एव अथिहोत्रे धर्माद्विष्टे दधिधर्मकुं उपाधिना मयने उस्तर्गिणां नयने दाक्षायणयज्ञे चातुर्मास्ये ब्राह्मणेन चाग्निहोत्रे च न्याशे
नामुक्तिश्च समन्वारध्वानां मुक्तिश्चैकोपहतानां च दध्नेः प्रक्षालनमेव ग्रहचमसानां मुक्तिश्च समन्वारध्वानां मुक्तिश्चैकोपहतानां
नां चाद्विमीर्जोऽथेदध्नेः प्रक्षालनाकुलं मूत्राद्युपहतानां त्याग एव पात्रांतरस्वीकारश्च मन्त्रयाशनां आग्न्यस्थाव्यादी
नामन्योपहतानां मुक्तिश्च समन्वारध्वानां च कुत्रापि नादहनात् मुक्तिः उक्तिश्चैकोपहतानां मूत्राद्युपहतानां त्यागः पात्रो
तरपरिग्रहश्चैतजसादीनां कुंड्यपुरीषादीनां मुक्तिश्चैकोपहतानां सल्लुङ्गस्मोदकेः प्रक्षालनं मुक्तिः साम्नमया नां मुक्तिश्चैप
श्चदध्नेः प्रक्षालनमेव ग्रहचमसानां मुक्तिश्च समन्वारध्वानां मुक्तिश्चैकोपहतानां ३

यथा सा मा मुष्टिस्तुरतिस्तत्तत्कर्मसु योजयेत् आहिताग्नेरनाहिताग्नेश्च अनेरायतनं स्फुटितं केवलायां मावेव ग्रहस्थे ज्ञानदेशोत्तर
 २७ व्यावा समंताच्चतुरस्रं अरतिमात्रं रेखां कृत्वा बाह्यतः पट्टगुलोच्चाह्यं गुलविस्तृता मेखला मध्यंतरद्वादशां गुलोत्तथा चतुरस्रं
 कविस्तृतां द्वितीया मेखलां कुर्यात् अत्र भूमिखननं योजिकरणं च नास्ती राकं केवल मेखला ह्यमुक्तं स्फुटितं मयेऽस्थाप
 ने इति भूजिह्वाक्षितप्रयोजनमायनलक्षणः आरवलायनस्तु चेत्तु इषुमात्रावरं सर्वतः स्फुटितमिति इषुमात्रं स
 र्वतः आसमेताच्चतुरस्रं स्फुटितं कुर्यात् तच्च अवरं नामकं निष्पत्तमाधिक्ये अधिकमपि कतेव्या इति भावः अधिकं
 षुमात्रं वेति कारिकापि वृत्तावपि इषोर्मात्रेव मात्रायस्य स्फुटितस्य तदिषुमात्रं एव स्यात् मात्राशब्दस्य लोपः उष्ट्रमुख
 दंतश्च तदवरं वा इषुमात्रवरं अतिनिकृष्ट इत्यर्थः सर्वतः सर्वांशु विदिक्षु चतस्तद्व्यत्यर्थः चतुरस्रं चपि दिक्षु इषुप्र
 माणेन तौधिकं वा चतुरस्रं स्फुटितं गोमयेनोपलियेति अत्रेष्टुलक्षणं प्रयोगपारिजाते इषुनीमाऽरतित्रयं
 त्रिरतिरिषुः स्फुटितव्यभिधानात् अत्रस्मार्तग्रंथेषु सर्वत्रारतिः सार्धद्वाविंशत्यं गुलपरिमितकूपराधः कतिष्ठिकाप्यप्येति अत्र
 श्रौतग्रंथमतेतु अरतिशब्देन कात्यायनादिभिरुक्तो चतुर्विंशत्यं गुलो हस्त एव ग्राह्यः ननु सार्धद्वाविंशत्यं गुलमितः श्रुति

स्तत्रयोरेकवाक्यार्थत्वात् तस्य प्रज्ञादिषु शतहोमादिपरचेन सावशात्वात् तथा श्रुतोवार्थः अत्र रामवाजपेयेकात्याय
 नस्तत्र च चारतिपुरुषोद्वायदादृश्यां गुलपदं क्रमस्त्रिपद इति चतुर्विंशत्यं गुलमिति मीमांसकैश्च चारत्वे चतुर्विंशत्यं गुल
 तास्फुटितं चोक्तातेन अरतिहस्तस्य चतुर्विंशत्यं गुलानि अरतित्रयस्य द्विसप्ततिरं गुलानि तेषु चतुर्धा विराजित एको भागोऽष्टादशे
 गुलं पूर्वोक्तं अरतिपक्षे अरतित्रयस्य सार्धसप्ततिरं गुलानि तेषु चतुर्धा विभाजिते देकाभागे यवानः सप्तदशौ गुलानां षाद
 शौ गुलं स्मार्तग्रंथैः कुंडस्थं स्फुटितं स्यादमध्यमायां सूत्रस्य वक्रणी करणी नाम यावन्मिथ्या रज्ज्वाकुंडं क्रियते सा करणी सा
 तुष्टुत्वाद्वा प्रमिष्टा यहा भट्टैः प्रयोगस्तस्मात्तौ ग्रेशयनं चोक्तं संग्रहे अरतिमात्रमर्थकार्यमायतनं बुधेऽपि त्रील
 मात्रमित्येके तदग्रंशोत्तरं भवेदिति यद्वा तत्रैव षोडशां गुलमष्टादशौ गुलं विंशत्यं गुलसार्धद्वा विंशत्यं गुलचतुर्विंशौ गुलं
 वायतनं मेखलात्रयमुक्तं तत्रैतेषां प्रकाराणामध्ये यथा रचिकर्तव्यं तत्र चतुरस्राप्रकारो वा जपेयः व्यासो द्विगुणरूपं
 तेषां कृत्वा कथं हि मां व्यासाधमानं कथं सार्धं स्मिन् वर्षे यायच १ प्राच्यंतरी कौस्तुभ्यां शो कृत्वा वा कर्ष कर्षयेत्
 खं केवाकं श्रौणिरेवमुदकव्यासस्य चोशको २ सुगमत्वाय दमेवोक्तप्रकारं नित्यहोमे तु कुंडस्थाने मेखलात्रयसंयुतं अमेतर्ध्वं

